

Universita Pardubice
Fakulta filosofická
Katedra religionistiky a filosofie

Kořeny kultu římských císařů
Bakalářská práce

Lucie Matějusková

2010

Prohlašuji, že tuto práci jsem vypracovala samostatně. Veškeré literární prameny a informace, které jsem v práci využila, jsou uvedeny v bibliografii.

Byla jsem seznámena s tím, že se na moji práci vztahují práva a povinnosti vyplývající z autorského zákona č. 121/2000 Sb., a se skutečností, že Universita Pardubice má právo na uzavření licenční smlouvy o užití této práce jako školního díla podle § 60 odst. 1 autorského zákona, i s tím, že pokud dojde k užití této práce mou osobou nebo bude poskytnuta licence o užití jinému subjektu, je Universita Pardubice oprávněna ode mne požadovat přiměřený příspěvek na úhradu nákladů, které na vytvoření díla vynaložila, a to podle okolností až do jejich skutečné výše.

Souhlasím s prezenčním zpřístupněním své práce v Universitní knihovně.

V Hradci Králové dne 28. března 2010

Lucie Matějusková

Chtěla bych tímto poděkovat vedoucímu práce, doktoru Pavlu Titzovi, za podnětné rozhovory a správné směřování při tvorbě práce. Dále bych chtěla poděkovat svým přátelům, Andree Vilímové a Janu Voltrovi, za připomínky a trpělivé opravování nedostatků. V neposlední řadě chci poděkovat i své mamince, která po mě opravuje gramatické chyby a upozorňuje mě na složitost dlouhých souvětí.

ZADÁNÍ BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

(PROJEKTU, UMĚLECKÉHO DÍLA, UMĚLECKÉHO VÝKONU)

Jméno a příjmení: **Lucie MATĚJUSOVÁ**
Studijní program: **B6101 Filozofie**
Studijní obor: **Religionistika**
Název tématu: **Kořeny kultu římských císařů**
Zadávající katedra: **Katedra religionistiky a filosofie**

Z á s a d y p r o v y p r a c o v á n í :

Studentka u zadaného tématu pečlivě zváží dostupné písemné i hmotné prameny, charakterizuje je a přiblíží současný stav bádání na tomto poli. Stejně tak nastíní metodu zpracování své práce. V úvodní kapitole autorka obšírně charakterizuje příslušné historické prostředí tak, aby byl zřejmý historický, kulturní i náboženský rámec, v němž se bude pohybovat. V následující kapitole autorka představí konkrétní podobu císařského kultu v antickém Římě a na základě dostupných pramenů srovná jeho podobu v jednotlivých částech říše. Dále na základě konkrétních římských císařů, způsobu jejich zbožštění a podobě jejich kultu se autorka pokusí nastínit obecnější mechanismy a rysy obsažené v římském imperiálním kultu. Další část práce se bude věnovat tradicím zbožštění smrtelníků ať už za jejich života nebo po jejich smrti v neřímském prostředí, které však mohlo být, alespoň částečně předobrazem pozdější římské praxe ? tedy geograficky bližší části Orientu a především praxi v helénistických říších východního Středomoří. Obdobné prvky bude hledat i v dostupných mýtech. V závěru pak autorka vyzdvihne některé konkrétní mechanismy divinizace a pokusí se identifikovat ty konkrétní momenty, které přispěly k vytvoření koncepce císařského kultu v antickém Římě. S ohledem na povahu tématu bude významnou součástí práce obrazová příloha. Stručná osnova: 1. Úvod ? vymezení tématu a pojmů, motivace, vývoj a stav bádání, charakteristika pramenů, metoda zpracování práce 2. Nastínění příslušného historického období, seznámení s prostředím, ději, kulturou a náboženstvím antického Říma 3. Římský císařský kult 4. Římští císaři, jejich zbožštění a kult ? Caesar, Augustus a další 5. Kořeny kultu římských císařů ? postavení orientálních a helénistických vládců, heroizace a divinizace v antických mýtech 6. Závěr ? zhodnocení mechanismů vyzdvižení jednotlivců mezi bohy a jejich možného převzetí z neřímského prostředí a římskost tohoto jednání

Rozsah grafických prací:

Rozsah pracovní zprávy:

Forma zpracování bakalářské práce: **tištěná/elektronická**

Seznam odborné literatury:

AUGUSTUS, Octavianus. Činy božského Augusta. In O vlastním osudu. Borecký, Bořivoj ed. 1. vyd. Praha: Odeon, 1973. 359 s. TACITUS, Publius Cornelius. Letopisy. 3. přep. vyd. Praha: Svoboda, 1975. 554 s. SUTONIUS, Gaius Tranquillus. Životopisy dvanácti císařů. 3. vyd. Praha: SNKLU, 1966. 368 s. RÜPKE, Jorg. Náboženství Římanů. 1. vyd. Praha: Vyšehrad, 2007. 344 s. ISBN 978-80-7021-807-5. FISHWICK, Duncan. Imperial Cult in the Latin West: Studies in the Ruler Cult of the Western Provinces of the Roman Empire. 1. vyd. Leiden: Brill Academic Publishers, 1987. 400 s. ISBN 9004071792. GRADEL, Ittai. Emperor Worship and Roman Religion. 1. vyd. Oxford: Clarendon Press, 2002. 398 s. ISBN-10: 0198152752. CHALUPA, Aleš. Roman Emperors: Gods, Men, Something Between Or An Unnecessary dilemma? Religio, 2007, č. 2, s. 257-270. ISSN 1210-3640. BEARD, Mary, NORTH, John, PRICE, Simon. Religions of Rome: Volume 1, A history. 1. vyd. Cambridge: Cambridge University Press, 1998. 454 s. ISBN 0-521-31682-0. BEARD, Mary, NORTH, John, PRICE, Simon. Religions of Rome: Volume 2, A sourcebook. 1. vyd. Cambridge: Cambridge University Press, 1998. 416 s. ISBN 0-521-45646-0.

Vedoucí bakalářské práce:

PhDr. Pavel Titz, Ph.D.

Katedra religionistiky a filosofie

Datum zadání bakalářské práce:

30. dubna 2009

Termín odevzdání bakalářské práce:

31. března 2010

prof. PhDr. Petr Vorel, CSc.

děkan

L.S.

doc. ThDr. Ivan Štampach

vedoucí katedry

V Pardubicích dne 30. listopadu 2009

Souhrn a klíčová slova

Práce pojednává o kořenech kultu římských císařů a kultu samotném. Podrobněji popisuje život a kult Gaia Iulia Caesara a Octaviana Augusta. Nastiňuje vztah Římanů k divinizovaným císařům a jejich smýšlení o kultu na základě obsáhlé analýzy kultury antického Říma. Sleduje podobnosti mezi hellénistickými, orientálními a římskými panovnickými kulty.

Cílem práce je spíše zachytit současný stav bádání v této oblasti než badatelský přínos.

kult císařů, Gaius Iulius Caesar, Octavianus, římscí císaři, římské náboženství, divinizace, panovnický kult, isotheoi timai, damnatio memoriae

Resume and keywords

This work focuses on rous of the roman imperial cult, and on the cult itself. In more details discribed the life and the cult of two emperors, Gaius Iulius Caesar and Octavianus Augustus. It outlines relationship between Romans and deificating emperors and their opinion of the cult by pointing out the culture of ancient Rome. It traces the similarities between hellenistic, oriental and roman ruler cult.

Its aim lies in catching the current scholar research more than in bringing new knowledge.

imperial cult, Gaius Iulius Caesar, Octavianus Augustus, roman emperor, roman religion, divinisation, deification, ruler cult, isotheoi timai, damnatio memoriae

Obsah

1. Antický Řím	- 11 -
1.1 Původ antického Říma	- 12 -
1.2 Náboženství antického Říma	- 13 -
1.2.1 Systém náboženství antického Říma	- 14 -
1.2.2 Konkrétní podoba náboženství antického Říma	- 17 -
2. Římský císařský kult	- 21 -
3. Divinizace Římanů	- 25 -
3.1 Vojevůdci a dobrodinci	- 25 -
3.2 Božský Iulius	- 26 -
3.3 Božský Augustus	- 30 -
3.4 Ostatní císařové	- 34 -
3.5 Damnatio memoriae	- 36 -
4. Kořeny kultu římských císařů	- 38 -
4.0.1 ISOTHEOI TIMAI	- 39 -
4.1 Héroové	- 41 -
4.2 Starověké, antické a orientální kultury	- 45 -
4.3 Teorie původu kultů	- 50 -
Závěr	- 53 -
Obrázková příloha	- 58 -

Úvod

Téma „kořeny kultu římských císařů“ jsem si vybrala pro jeho historické zaměření, neboť jak se říká „nerozumí dnešku, kdo nezná včerejška“. Západní civilizace stojí na křesťanských principech, vzešlých ze Západořímské říše. A tato říše měla svou kolébkou ve městě měst, Římě. Odtud se rozšířilo křesťanství a dodnes zde sídlí papežové. Titul papeže je biskup římský, náměstek Ježíše Krista, nástupce knížete apoštolů, nejvyšší velekněz všeobecné církve, patriarcha Západu, primas Itálie, arcibiskup a metropolita římské provincie, suverén státu Město Vatikán, služebník služebníků Božích. Právě titul nejvyšší velekněz – *pontifex maximus* – je úřad, který si jako první panovník přisvojil Gaius Iulius Caesar. Od jeho nástupce, císaře Augusta, se stal součástí titulu císařů Římské říše. Ostatně titul císař je podoba jména Caesar. I označení Augustus se stalo titulem. Podobný titul jako dnešní papež, velmi konkrétní a bohatý, mělo i množství původních římských císařů (viz kap. 3.4).

Ve své práci bych se chtěla dobrat odpovědi na otázku, odkud kult panovníků do Říma přišel, a kde se objevil vůbec poprvé. S tím souvisí i problematika divinizace obecně – co vedlo lidi k tomu, že své vůdce povýšili na bohy? A bylo na zbožštění císaře skutečně nahlíženo jako na bohy, nebo měli jen stejné pocty? Z tohoto pohledu vyplývá další téma, totiž, zda měl kult účel politický, nebo náboženský.

Toto jsou body, na které bych se chtěla zaměřit. Předpokládám, že vzhledem k rozsahu práce nebudu mít možnost na všechny otázky plně odpovědět, zaměřím se proto na ty, které jsou v současné době nejlépe zmapované, a ostatní jen nastíním.

Abychom mohli zjistit, jak divinizace vznikla, je důležité pochopit myšlení Římanů. Proto hodlám významnou část práce věnovat jejich kultuře a náboženství. Právě náboženství hrálo v jejich životě významnou roli a ovlivňovalo jejich pohled na svět.

Metoda mé práce je především srovnávací a historická. Na základě textů několika odborníků, kteří se zabývají tématem, představuji jejich názory a pozorování.

Co se týče pojmů, které v této práci používám...V této práci se zabývám římským náboženstvím. Tím je míněno náboženství města Říma, s přihlédnutím k náboženství a ke kultům v jeho provinciích.

Pojmem starověk rozumím období vzniku prvních civilizací u Středozevního moře, v Malé Asii a severní Africe, pojmem antika období a kulturu starověkého Řecka a Říma.

Všechny názvy a jména jsou použity ve formě, jakou uvádí Slovník antické kultury (Praha: Svoboda, 1974) a Encyklopedie antiky (Praha: Academia, 1974). Rovněž vysvětlování pojmů je převzato z těchto příruček.

Pro větší přehlednost a lepší orientaci v textu používám odkazy na související kapitoly. Obrázky doplňující text jsou vyobrazeny v příloze.

1. Antický Řím

Město Řím se rozkládá na sedmi pahorcích. Jmenují se Aventinus, Palatinus, Capitolium, Quirinalis, Viminalis, Esquilinus a Caelius. Na protějším břehu řeky Tiberu je ještě pahorek Ianiculum.

Na počátku své existence¹ Řím nijak nevynikal nad ostatní z asi třiceti měst *Latina*². Snad jen tím, že ležel na dolním toku největší řeky střední Itálie, Tiberu. Právě tímto směrem mířily obchodní stezky. Ze severu etruské a z jihu řecké. Díky tomu se Řím stal obchodním střediskem a začal růst na velikosti i na významu.

Na počátku 1. století př. n. l. se stal velkoměstem. Bohatí občané, kteří zastávali nějaké *magisterium*³, stavěli okázalé veřejné budovy, aby vzrostla jejich prestiž i pohodlí. Byly stavěny chrámy, amfiteátry, divadla, lázně i honosná sídla.⁴ Podle prvního Augustova sčítání lidu v roce 28 př. n. l. bylo všech římských občanů 4 063 000. (Res Gestae Divi Augusti, VIII. 35) Ovšem římskými občany se mohli stát jen svobodní obyvatelé věčného města a lidé z území náležícího k Římu. Podle odhadů mohlo v Římě samotném na přelomu letopočtu žít kolem milionu lidí – patricijů⁵, plebejů⁶ i otroků.⁷ Rozloha města však nebyla větší než 15 km².

K městu Římu patřilo rozsáhlé Římské impérium, které se skládalo z měst a provincií, které byly rozesety po středomoří a Malé Asii (viz obr. 1). Správa římského impéria byla centralizovaná. Provinciím bývalo dovoleno ponechat si své vůdce, pokud se podrobili se Římu. Z toho vyplývá, že kultura ani náboženství říše nebyly jednotné. Některé kultury byly rozšířeny po celém území, některé byly situované pouze v jedné oblasti.

¹ podle archeologických nálezů asi 8. století př. n. l.

² nomen Latium – Latinský spolek

³ magisterium – vojenské, kněžské a politicko-správní úřady

⁴ G. Ürögdi, Tak žil starý Řím, s. 47.

⁵ patricijové – ti, kdo mají urozené otce, potomci nejstaršího římského obyvatelstva

⁶ plebejové – potomci přistěhovalců do Říma v jeho rané fázi, měli omezená práva a prostředky

⁷ G. Ürögdi, cit. dílo, s. 52.

1.1 Původ antického Říma

Kultura a smýšlení obyvatel města se odvíjí od jeho mytické, ale i historické minulosti. Odpor k monarchii a k moci v rukou jedné osoby se odvíjel od činů Lucia Tarquinia, které zanechaly hluboké stopy v myslích Římanů (viz níže).

Tradiční založení Říma je kladeno do roku 753 př. n. l. Podle mýtů bylo založeno potomky Aenea, který na Apeninský poloostrov připlul po zkáze Tróje.⁸

Aeneas byl bájný hrdina, jehož matkou byla bohyně Venus a otcem dardanský král Anchísés. Po otci byl spřízněn s Priamem trojským, kterému hrdinně pomáhal obléhané město bránit. Po pádu Tróje mu Iuppiter přikázal, aby založil nové město za mořem (viz kap. 4.1). Sedm let se Aeneas plavil s několika trójskými druhy Egejským, Iónským a Tyrhénským mořem, až se konečně dostal do Itálie. Aby zjistil vůli bohů, odebral se pro radu ke kýmské věštce Sibylle. Ta ho však odvedla do podsvětí, kde mu jeho otec poradil, aby svůj nový domov hledal na řece Tiberu. Aeneas se zbytkem trójského národa vplul do ústí řeky a chtěl se tam usadit. Našel ale národ Latinů. Rozmarná bohyně Iuno vyprovokovala válku mezi národy, kterou Trójané vyhráli. Aeneas spojil Trójané a Latiny, a z těchto národů se později stali Římané. (Vergilius, Aeneas)

Aeneas byl po smrti vzat na nebesa a stal se bohem. Měl dva syny, Ascania a Iula. Od Iula odvozuje svůj původ starobylá rodina Iuliů, ze které pocházel Gaius Iulius Caesar (viz kap. 3.2).⁹

Aeneův syn Iulus založil město Albu Longu a stal se jejím prvním králem. Třináctým králem byl Iulův potomek Procas, který měl dva syny – staršího Numitora a mladšího Amulia. Po otcově smrti však Amulius svého staršího bratra vyhnal a chopil se vlády. Jeho syny popravil a dceru Rheu Silvii přinutil stát se Vestálkou, panenskou kněžkou bohyně domácího krbu Vesty. Této překážky však nedbal bůh války Mars, a s Rheou Silvii zplodil dva syny – Romula a Rema. Amulius se bál o trůn a tak jí oba chlapce vzal a nechal je v košíku odplout po rozvodněném Tiberu. Neutopili se, jak doufal, protože chlapce zachránil říční bůh a vyplavil je na břeh. Aby nezemřeli hladem, starala se o ně vlčice, která je dnes symbolem města Říma (viz obr. 2).

⁸ Aeneovy osudy líčí Vergiliova Aeneida.

⁹ V. Zamarovský, Dějiny psané Římem, s. 18.

Pastýř Faustulus s manželkou je vychovali v dospělé muže. Jednoho dne se královští potomci setkali se svým dědem Numitorem, který je jako zázrakem okamžitě poznal. Přemluvil je, aby se pomstili zrádnému Amuliovi a sesadili ho z trůnu. Králem Alby Longy se stal Numitor.

Ale Romulus a Remus vědomi si svého původu, nechtěli čekat, až děd zemře, a na pahorku Palatinu založili své vlastní město.¹⁰ Bylo nazváno Roma, po Romulovi. Když se Remus vysmíval nízkým hradbám, které tvořily posvátný kruh kolem města, byl zabit Romulových přítelem Celerem. (Ovidius, Fasti, IV. 806-886)

Romulus byl prvním králem Říma. Jeho nástupci se vesměs starali o blaho města a jeho obyvatel. Až na posledního krále, jímž se stal Lucius Tarquinius Superbus¹¹ (534-510 př. n. l.). Předchozího krále, svého tchána, zavraždil a jeho mrtvolu přejel vozem. Tarquinius usedl na trůn o své vůli, nezvolen národem a nepotvrzen staršími. (Ovidius, Fasti, VI. 587-624) Uchýlil se k hrůzovládě, své odpůrce popravoval nebo posílal do vyhnanství. Odmítal se radit se senátem, začínal války a sjednával spojení či smlouvy jak chtěl. Dokonce donutil svobodné občany postavit stoku, *cloacu maximu*. Nikdo před ním si nedovolil zacházet se svobodnými občany jako s otroky.

Za doby války, když byli muži města ve válečném táboře, vkradl se král do domu jednoho z nich a znásilnil jeho ctnostnou manželku Lukrécii. Ta spáchala ze studu sebevraždu. Jeden z jejích přátel, Lucius Iunius Brutus, Tarquinia vyhnal i s jeho manželkou z Říma. Na obecním sněmu byl zvolen spolu s Luciem Tarquiniem Collatinem konsulem¹². Tím byly položeny základy republiky. (Livius, Dějiny, I. 49-60)

Když držel Lucius Brutus nůž potřísněný krví Lukrécie, zvolal: „(...) nestrpím, aby oni ani nikdo jiný kraloval v Římě“. (Livius, Dějiny, I. 59)

1.2 Náboženství antického Říma

Římské náboženství patří mezi archaická náboženství. Bylo ve své podstatě nedoktrinní a jeho religiozita byla tradiční. Na tradici ani na víru nebyl vyvíjen nátlak náboženskými organizacemi. Otázka posmrtného života nebyla tak významná,

¹⁰ V. Zamarovský, cit. dílo, s. 18-19.

¹¹ tarquinius = lat. zpupný

¹² konsul – nejvyšší římský úředník, bývali zpravidla dva

jako u jiných náboženství, neboť se věřilo, že zesnulý se automaticky přidává k mase předků, kteří byli uctíváni kultem. Podstatná nebyla dogmata ani filosofický systém - ústředním tématem byla oběť. Jako v každém ritualistickém náboženství byl důraz kladen na správné vykonávání daných úkonů. Náboženství Římanů bylo ortopraktické, nikoli ortodoxní.¹³

1.2.1 Systém náboženství antického Říma

Je složité definovat archaická náboženství, protože se zpravidla vymykají dnešnímu pojetí a chápání náboženství. Archaická náboženství byla mnohem komplexnější a přímo zasahovala do všech sfér lidského života. Trefnou definicí, použitelnou pro římské náboženství je Atrantova: „náboženství je nákladný a těžko předstíratelný závazek komunity.“¹⁴ Římské rituály byly totiž finančně i časově náročné a velmi precizně vykonávané. Nebyly příliš emotivní, důležitá byla jejich dokonalost. Došlo-li k sebemenší nepřesnosti nebo nebylo-li obětované zvíře bezvadné, bylo nutné celý rituál opakovat.

Náboženství bylo pluralitní a necentralizované, jen kulty byly výjimkou (viz níže). Ustálená doktrína v podstatě neexistovala. Náboženské texty nebyly dogmatické, sloužily pouze pro zaznamenání obřadů a pro vnitřní potřeby kněžských kolegií. Důraz byl kladem spíše na zvyk, než na to, co bylo psáno - některé zápisy vznikaly až zpětně. Protože se náboženství nevyučovalo, autorita textů byla minimální. Znat rituál znamenalo dobře ho provést, nikoliv ho pochopit.¹⁵

Římané věřili v existenci množství božstev a nadpřirozených bytostí. Římané k nim přistupovali s úctou, nikoli se strachem či servilitou.¹⁶ Hlavním úkolem náboženství bylo prostřednictvím uctívání zajišťovat prosperitu a bezpečí, jež byly sesílány božstvy. Výraz *religio*, kterým dnes označujeme náboženství, v antice vyjadřoval vztah mezi člověkem a božstvem. Povinnosti z tohoto vztahu vyplývající se pak označovaly pojmem *pietas*¹⁷. Byli to nejen povinnosti člověka k božstvům,

¹³ A. Chalupa, Římské náboženství a příchod principátu: Změna, nebo kontinuita?, s. 13.

¹⁴ A. Chalupa, cit. dílo, s. 4.

¹⁵ A. Chalupa, cit. dílo, s. 14-18.

¹⁶ A. Chalupa, cit. dílo, s. 4.

¹⁷ pius = lat. zbožný

ale i povinnosti božstev k člověku. Vztah byl vyjádřen zásadou *do, ut des*¹⁸. Cílem náboženských úkonů bylo vytvořit harmonický vztah, *pax deorum*¹⁹. Byla to síť náležitých a neporušených vztahů mezi lidmi a božstvy. *Pax deorum* se projevoval na všech úrovních společnosti, v *res publica*²⁰ i u jednotlivců. Lidé vytvářeli kult, božstva poskytovala ochranu. Vztah se upevňoval pomocí *pietas*²¹, *rite facere*²² a *fas*²³. Jejich opozity se naopak narušoval. Ve společensko-náboženské síti existovaly čtyři domény římského náboženství – *sacra publica* zahrnovala všechny římské občany, *sacra topographica* občany oblastí či správních celků, *sacra domestica* byla pod dohledem hlavy rodiny - *pater familias* a *sacra privata* se týkala jednotlivců nebo i malých skupin. Vzájemný vztah těchto čtyř domén se označoval *religio Romana*²⁴. Narušení některé z úrovní vztahů ovlivňovalo jen jednotlivce pod ní spadající. Mezi náboženské aktivity provozované těmito skupinami patřily rituály, *omina*²⁵, *prodigia*²⁶, provozování kněžských kolegií a jiných komunit, péče o konsekrovaná místa a pořádání náboženských svátků a slavností. Za respektování náboženských aktivit se považovalo dodržování rituálů, divinace²⁷, následování dějinných a mytických příkladů, a také filosofická reflexe.²⁸

Důležitá byla i vůle bohů zjišťovaná pomocí věštek. Všechny politické akty v Římě vyžadovaly náboženské ospravedlnění a doprovodné rituály. V případě neštěstí a nepřízní osudu se pokoušeli Římané vše napravit usmířením božstva. Za pomoc byly slibovány oběti a čekala se pomoc v životě i ve smrti.

Římské náboženství bylo komunitního typu. Příslušnost k němu nebyla dána osobní volbou, ale římským občanstvím, přičemž neomezovala ostatní náboženské projevy. Neexistovaly proto iniciační obřady, snad kromě zasvěcování do mystických kultů.

Římské náboženství bylo do značné míry politické a politika byla jeho součástí. Západní společnost je zvyklá striktně oddělovat sféry společnosti a třídit je do kategorií.

¹⁸ *do, ut des* = lat. dávám, abys dal

¹⁹ *pax deorum* – mír bohů

²⁰ *res publica* – věc veřejná; městský stát, obec svobodných občanů

²¹ *pietas* – zbožnost, svědomité plnění mravních povinností

²² *rite facere* – správné konání

²³ *fas* – božské právo; to, co je dovoleno

²⁴ *religio Romana* – náboženství Říma

²⁵ *omen* = lat. znamení; zjišťování vůle bohů ze znamení

²⁶ *prodigium* – nadpřirozený úkaz věštící zpravidla zlou událost

²⁷ *divinace* - sledování a vykládání věštek

²⁸ A. Chalupa, cit. dílo, s. 28-32.

Buď může být akt politický, nebo náboženský. V případě římského náboženství nám vyvstává v tomto směru problém. Náboženství bylo spojeno s politikou tak úzce, že se jejich hranice mnohdy stíraly. Je to důsledkem skutečnosti, že obě sféry hluboce ovlivňovaly životy obyvatel a vytvářely sociální hierarchii (viz níže).²⁹

Náboženské funkce byly slučitelné s politickými. Vstup do kněžského kolegia byl zviditelněním vlastní osoby a prvním krokem na cestě vedoucí k získání politické funkce. (Personální propojení politických a náboženských funkcí se nazývá občanský kompromis.) Náboženství bylo součástí politického boje.³⁰ Politické funkce bývaly časově omezeny, zato kněžské bývaly doživotní. Navíc mělo každé kněžské uskupení svou oblast zájmů a jejich kompetence se jen málokdy překrývaly.³¹

Náboženství hrálo důležitou roli v sociální hierarchii. Utvářelo ji a tím i legitimizovalo.³² Na veškerou komunikaci s bohy dohlíželi volení úředníci - kněží. Římským státním knězem se mohl stát pouze římský občan. Původně byly kněžské funkce jen v rukou patricijů, příslušníků elity. Funkce nebyly placené, naopak se očekávalo, že zvolená osoba vynaloží vlastní majetek při vykonávání svěřené funkce ve prospěch občanů.³³ V době punských válek došlo k ustálení náboženských svátků a tím k pevné organizaci náboženského života. Došlo i k plebejsko-patricijskému vyrovnání, v jehož důsledku byli do úřadů připuštěni plebejové. Přesto patricijové převažovali.

Mezi čtyři nejvznešenější kněžská kolegia patřili *augurové*³⁴, *pontifikové*³⁵, *quindecimvirové*³⁶ a *septemvirové epulones*³⁷. Počet jejich zástupců se v průběhu let měnil, až byl ustaven Domitiánovým zákonem - *lex Domitia*. Pozic bylo málo a zájemců mnoho a pravidlem se stalo, že každá osoba zastávala pouze jeden úřad, náboženský nebo politický. Přesto existovaly výjimky, například v osobě císaře.³⁸

²⁹ A. Chalupa, cit. dílo, s. 21.

³⁰ M. Beard, *Religions of Rome*, sv. 1, s. 134.

³¹ A. Chalupa, cit. dílo, s. 133-135.

³² A. Chalupa, cit. dílo, s. 6.

³³ A. Chalupa, cit. dílo, s. 19, 20.

³⁴ augurové – kněžské kolegium, které sledovalo věštebná znamení

³⁵ pontifikové – kněžské kolegium, které mělo na starost obecné náboženské předpisy

³⁶ quindecimvirové – kněžské kolegium, které opatrovalo Sibyllské knihy a hledalo v nich návod na řešení politických problémů

³⁷ septemvirové epulones – kněžské kolegium, které mělo na starost přípravu svátků a hostin

³⁸ M. Beard, cit. dílo, s. 136.

1.2.2 Konkrétní podoba náboženství antického Říma

Římské náboženství se postupem času vyvíjelo, jak Řím absorboval kultury a kulturu provincií, které se dostaly pod jeho správu.

Nejstarší podobou římského náboženství byla víra v nadpřirozenou sílu, která prostupuje všechny předměty a události. Tato síla existuje jen dočasně a nemá konkrétní podobu. Nazývá se *numen*³⁹ a jeho projevem je *prodigium*⁴⁰. Lidský život a svět sestávají z množství okamžiků. K většině z nich byla přiřazena *numina*. Například to byl Limentinus, jako *numen* přítomné v domovním prahu, Cardea přítomné ve dveřních čepích, Forculus přítomné ve dveřích, Iugatinus v manželském svazku, Virginiensis, Prema mater, Subigus pater, Mutunus Tutunus, Pertunda, Mena, Cunina a Vaticanus v aktech svatební noci. Manturna je *numen* zůstávání nevěsty s manželem, Domitius její zůstávání doma. Zemědělská *numina* jsou Vervactor, Redarator, Imporcitor, Messor, Convector, Conditior, Promitor.⁴¹ Na počátku každého aktu stálo božstvo Ianus, bůh všeho počínajícího, ochránce dveří, bran a průchodů.⁴² Na konci každého aktu se objevovala Vesta, bohyně domácího krbu a ohně. Jejím projevem byl plápolající oheň, který zaručoval blahobyt domácnosti.⁴³ *Pontifikové* měli na starost zjišťovat potřeby *numin*, aby mohli lidem sdělovat náležitý způsob jejich uctívání.

Přímo v lidech byly posvátné síly *Genius* a *Iuno*. *Genius* je mužská síla, která má na starosti plození potomstva a určuje povahu člověka. Se smrtí zaniká, neboť ztrácí svůj projev – tělo, ve kterém by mohla síla působit. *Iuno* je *Geniova* ženská obdoba.

Aby mohla síla do člověka vstoupit, je prve třeba se očistit. Pokud člověk porušil nařízení bohů, například se dotkl rodičky nebo mrtvého, nebo nacházel-li se v některém ze stavů, jako je puberta, menstruace či soulož, stával se rituálně nečistým a mohl přinést neštěstí sobě i osobám, se kterými se stýkal. Proto se musel vždy rituálně očistit. Pro celou generaci bývalo očištění hromadné a konalo se na tzv. *Ludi saeculares*⁴⁴. Ty se pořádaly, až po smrti všech příslušníků staré generace. Bylo to jakési uctění generace staré a očištění té nové.⁴⁵

³⁹ numen = lat. pokyn, vůle

⁴⁰ prodigium = lat. znamení

⁴¹ R. Hošek, *Římské náboženství*, s. 21.

⁴² V. Zamarovský, *Bohové a hrdinové antických bájí*, s. 157.

⁴³ R. Hošek, cit. dílo, s. 24.

⁴⁴ Ludi saeculares – stoletní hry

⁴⁵ R. Hošek, cit. dílo, s. 24.

V Římě byla důležitá i úcta k zemřelým, zejména k rodinným příslušníkům, ze kterých se stávali *Di manes*⁴⁶. Po řádně prožitém životě se lidé stávali *Lares familiares*⁴⁷ a byli-li náležitě uctíváni, ochraňovali rodinu a pomáhali jí. V opačném případě byli duchové zemřelých neklidní a rodině škodili. Navíc měla každá rodina své *Penates*⁴⁸, kteří ochraňovali dům a jeho spižírnu. V každém domě byl oltář se soškami rodinných *penates*, kde se jim obětovala část pokrmů před každým jídlem.

Aby si člověk naklonil božstvo, nebo mu poděkoval za náklonnost a pomoc, vykonával oběti, nebo platil *augurium*, aby vykonávali oběti za něj. Napřed se museli obětující, oběť i obětní nářadí rituálně očistit, například vodou, plamenem nebo sírou. Obětmi byla zpravidla pečlivě vybraná dokonalá zvířata, ale třeba i rostliny z úrody a jiné nekrvavé dary. Avšak krev, coby nositelka života, byla nejcennějším darem. Jak krev obětovaného zvířete, tak i krev vlastní. Zbytky obětiny se buď spálily, zahrabaly, nebo se prodaly. Tomu, kdo obětinu požil, měla přinést božskou sílu.⁴⁹

Na božstvo se mohli lidé obracet také v kultovních písních. Kult každého božstva měl své písně, které zachovávali jeho *auguri*. Z těchto písní se postupem času vyvinuly modlitby. Při modlitbách byl člověk z bázně obrácen k božstvu zády. Dále se lidé k božstvům uchýlovali jako ke svědkům a zárukám svých přísah.⁵⁰

K personifikaci abstraktních náboženských pojmů došlo v 5. století př. n. l. Za předlohu často sloužily kulty řeckých bohů, které pronikaly do oblasti Tiberu od jihu, nebo kulty etruských bohů ze severu. Kulty se institucionalizovaly postupně a vždy jen v určitých společenských vrstvách.⁵¹ Z Řecka a Etrurie přišly kulty Dioskurů – Kastóra a Polluka – jako ochránců, kult bohyně světla Iuturny, kult boha obchodu a ochránce na cestách Héraklea, kult bohyně šťastného osudu Fortuny a dalších.⁵²

Z *numin* jako jsou Fortuna, Victoria, Concordia, Fides, Libertas, Salus, Honos, Mens, Virtus, Pax, Clementia a jiné se stala konkrétní božstva s vlastní podobou a mytologickými příběhy. Mezi nejstarší a nejvýznamnější božstva, která měla celostátní význam, patřil Iuppiter, bůh jasného nebe, blesků a deště, ochránce vojska, věrnosti a manželství. Jako Iuppiter Optimus Maximus byl ochráncem římského státu. Bůh Mars

⁴⁶ Di Manes-duchové zesnulých; dobří duchové

⁴⁷ Lares familiares-rodinná ochranná božstva

⁴⁸ penates – božstva ochraňující rodinu

⁴⁹ R. Hošek, cit. dílo, s.25-26.

⁵⁰ R. Hošek, cit. dílo, s. 26.

⁵¹ R. Hošek, cit. dílo, s. 27.

⁵² R. Hošek, cit. dílo, s. 30.

byl uctíván v souvislosti s pracemi na polích a při válečných taženích. Jeho chrám byl vždy *extra pomerium*⁵³ na Martově poli, kde se shromažďovalo vojsko, které do města samotného nesmělo. Quirinus bylo jméno božstva, které ochraňovalo pahorek Quirinalis a jeho obyvatele. Ianus byl bohem počátků a strážcem městských bran, zasvěcen mu byl první měsíc roku Ianuarius. Saturnus byl bůh rolnictví, ztotožňovaný s řeckým Kronem, a jeho chrám na foru Romanu byl druhý nejstarší v Římě. V jeho sklepeních byl uchováván státní poklad. Faunus byl bohem plodnosti v přírodě. Silvanus ochraňoval pozemky a pole. Volcanus měl na starost zhoubný oheň. Vesta byla přítomna v ohni domácího krbu, byla ochránkyní domácnosti. (Nejdůležitější byl oheň panovníka. O ten se staralo šest dívek, panen Vestiných.) Tellus byla božstvem plodivé síly země, Ceres bohyní růstu obilí a úrody. Flora dbala na kvetoucí přírodu a Pomona na ovocné plody. Ochráncem pastýřů byl Pales. Neptunus byl bůh přítomný ve všech vodách. V době královské přibyla ještě Minerva, ztotožňována s řeckou Athénou. Byla hlavně ochránkyní řemesel. Také uctívání Diany se objevilo až později, byla ochránkyně žen, ze které se stala bohyně zvěře. Změnil se status Iuno, která se z *daimona*⁵⁴ stala ochranným a plodivým božstem. Z *numin* vzešla snad i Venus, bohyně smysluplné lásky, jejíž předobraz ale můžeme vidět v řecké Afrodítě a fénické Astarté.⁵⁵

Se vzrůstajícím vlivem plebejů se do římského pantheonu dostávala ještě další, především zemědělská božstva. Ta byla původem z řeckých *poleis*⁵⁶ jako Démétér, která byla v Římě nazývaná Ceres, Dionýsos se stal Liberem a Persefona Liberou. Hermés byl pojmenován podle starého *numen* zisku Mercurius⁵⁷. Z řeckého Poseidóna, pána moří, se stal Neptun.

Bohové získávali různá epiteta, která určovala specializaci, které byl chrám a kult zasvěcen. Docházelo i k tomu, že se z jednoho boha stalo více bohů. Jako například z Iuno se staly Iuno Regina vládkyně a Iuno Moneta napomínatelka. Z Iova Liber se stali Liber a Libertas.

Rozdíl mezi nejstaršími a nově přišedšími božstvy byl jasně patrný v tom, že stará božstva mohla být uctívána přímo ve městě, nová však měla své chrámy *extra pomerium*.

⁵³ extra pomerium – za hranicemi města

⁵⁴ daimon – nižší božstvo, podobné numen

⁵⁵ R. Hošek, cit. dílo, s. 32-40.

⁵⁶ polis – městský stát

⁵⁷ Merx – numen zisku

Nejstarší náboženskou stavbou v Římě byl chrám na Quirinalu, zasvěcený etruské trojici Tinia, Uni a Menrva. První etruský král Tarquinius Priscus dal stejné trojici postavit chrám na Capitoliu. Božstva tu byla uctívána ve své latinské podobě se jmény Iuppiter, Iuno a Minerva. Díky Iovově kultu a jeho soše se zde odehrávaly nejdůležitější náboženské události celého Říma.⁵⁸

Ve sklepení byly také uloženy tzv. *libri Sibyllini*, Sibyllské knihy. Byla to sbírka věštek, která měla do Říma přijít v roce 533 př. n. l. z Kýmé, prý na pokyn Apollonův. O tuto sbírku pečoval sbor vykladačů. Na jejich základě se rozhodovalo, která cizí božstva mohou být ve městě uctívána. Božstva jimi schválená, musela být uctívána na způsob řeckého ritu, tzn. čelem k božstvu.⁵⁹ V nepříznivé době mohl sbor kněžích navrhnout určitá opatření, jako jsou oběti, děkovná procesí či *lectisternium* – obřad hoštění bohů. A právě k tomu došlo roku 217 př. n. l. za druhé punské války. Byla uspořádána „hostina bohů“, na níž byli řečtí bohové ztotožněni s římskými, přestaly se mezi nimi dělat rozdíly a všechna božstva mohla mít nadále chrámy a kulty ve městě. Pantheon byl uspořádán po řeckém vzoru a božstva byla spárována následujícím způsobem: Iuppiter – Iuno, Neptunus – Minerva, Mars – Venus, Appolo – Diana, Volcanus – Vesta a Mercurius – Ceres. K jejich počtě bylo na foru Romanu postaveno 12 zlatých soch, kterým se říkalo *di consentes*.⁶⁰

⁵⁸ R. Hošek, cit. dílo, s. 28.

⁵⁹ R. Hošek, cit. dílo, s. 29.

⁶⁰ R. Hošek, cit. dílo, s. 43.

2. Římský císařský kult

V rámci římského náboženství existovalo množství kultů. Byly buď soukromé, prováděné ve prospěch jednotlivců a jejich rodin, nebo veřejné. Veřejné kulty se obětovaly ve prospěch vesnic, kmenů a svatyní. Byly vedeny svobodnými občany s vysokým postavením. Tato funkce byla velmi vážena.⁶¹ Provozování kultu bylo placeno z příspěvků a darů, někdy dokonce ze státní pokladny.

Jedním z politicky i historicky důležitých kultů byl kult římských císařů. Nebyl uniformní, u každého císaře měl svoji specifickou podobu.⁶² Pravděpodobně přímo navazoval na helénistický kult vládců (viz kap. 4). Jeho hlavními projevy byly různorodé pocty udílené především císařům, ale i jiným úspěšným funkcionářům Římské říše (jen v omezené míře).⁶³ Stejně jako starým bohům jim byly vzdávány pocty na základě jejich moci. A moc císaře byla prakticky neomezená.⁶⁴

Poctami se rozuměly stavba a zasvěcování oltářů, zformování kněžských kolegií, slavení svátků a slavností, vyzdvihování vlastností a činů jednotlivců, jejich připodobňování k božstvům, provádění rituálů a dalších zvyklostí. To vše bylo dedikované císařům a jejich přízni.⁶⁵ Kult byl zformován, obdařen institucemi a myšlenkovým základem i podklady pro jeho dynastické trvání už v Augustově době. Hned na počátku si získal své podstatné obrysy a později se už výrazně nevyvíjel.⁶⁶

Ustavení principátu⁶⁷ mělo za následek mnoho náboženských změn, především se všechny kněžské funkce centralizovaly do rukou císaře.⁶⁸ „Vznik císařského kultu patří bezesporu k nejvýznamnějším změnám, které prodělal římský náboženský systém v době zániku republiky a vzniku principátu.“⁶⁹ Zvláště ve společnosti, kde byl *princeps* pouze první mezi rovnými. Najednou získal císař božské pocty, a i když nebyl za života explicitně nazván bohem, byl tak uctíván. Paradoxem je, že císař po smrti ztratil

⁶¹ I. Gradel, *Emperor Worship and Roman Religion*, s.9.

⁶² M. Beard, cit. dílo, s. 348.

⁶³ D. Fishwick, *Imperial Cult in the Latin West: Studies in the Ruler Cult of the Western Provinces of the Roman Empire*, s. 46.

⁶⁴ L. Sweet, cit. dílo, s. 93.

⁶⁵ A. Chalupa, cit. dílo, s. 117.

⁶⁶ L. Sweet, *Roman Emperor Worship*, s. 64.

⁶⁷ principát – forma císařské vlády, kdy princeps byl první mezi rovnými

⁶⁸ A. Chalupa, cit. dílo, s. 132.

⁶⁹ A. Chalupa, cit. dílo, s. 117.

veškerou moc, na tomto světě už nemohl nijak působit. Jeho posmrtné zbožštění tak nebylo samozřejmostí, ale výrazem nejvyšší úcty a důvěry v jeho osobu.⁷⁰ Zbožštění po smrti bylo na druhou stranu bezpečné, protože se vyhýbalo možnosti provokace. Mrtví muži nejsou nebezpeční. Tím pádem se po smrti panovníka ztratil důvod zachovávání iluze, že *princeps* je pouze první mezi rovnými. Divinizaci usnadňovala skutečnost, že zemřelí se i tak přiřazovali mezi *di manes*⁷¹, *di parente*⁷²s apod.⁷³

Divinizace císařů vedla k utvoření dynastického kultu, který se zformoval do podoby jakéhosi římského Olympu, který tvořili císařové, členové jejich rodiny a dokonce i jejich suita.⁷⁴

Až po Caligulovi časy se nikdo nepodivoval nad tím, že císař mohl být zvláštním výnosem senátu povznesen k božství a získal titul *divus*⁷⁵. Do jeho příchodu byly božské pocty císařům nabízeny. Caligula se poct a titulů domáhal a byl přesvědčen o tom, že mu jako císaři náleží. Jeho šílenství a touha po moci ale donutily senát udílení poct přehodnotit (viz kap. 3.5).

Titulem *Divus* byl nazván muž, který zemřel a byl zbožštěn – byl to hrdina, hrdina. Jinak se titul dá vyložit jako *hemitheos*, polobůh.⁷⁶ Z titulu se později stalo božstvo a stávající císař byl brán jako vtělení respektovaného božstva, například Dionýsa, Area, Dia a dalších.⁷⁷

Jednou z hlavních otázek, které se týkají kultu císařů, je primární sféra fenoménu – jedná se o náboženskou politiku, nebo politické náboženství? Podle Eliase Bickermana bylo uctívání císařů pouze politickou konvencí, která měla minimální dopad na život prostých obyvatel. Simon Price připomíná, že tato otázka je pouze anachronické zjednodušení současného dualistického světa. Nebere podle něj v potaz komplexnost myšlenkového světa antiky. Jak trefně poukazuje Aleš Chalupa, kult Iuppitera považujeme za typický projev náboženství, zatímco kult císaře za projev politický, jelikož císař byl beze vší pochybnosti člověk – nehledě na jeho moc

⁷⁰ I. Gradel, cit. dílo, s. 261.

⁷¹ *di manes* – duchové zesnulých; dobří duchové

⁷² *di parentes* – zbožštění předkové

⁷³ I. Gradel, cit. dílo, s. 264.

⁷⁴ L. Sweet, cit. dílo, s. 75.

⁷⁵ *divus* = lat. božský

⁷⁶ I. Gradel, cit. dílo, s. 64.

⁷⁷ L. Sweet, cit. dílo, s. 68.

a význam.⁷⁸ A tak je i zcela jasný nápis „Caesari Augusto Atespatus Crixii Fil VSLM“⁷⁹ vykládán jako nedorozumění, jen proto, že je dedikován císaři a ne božstvu.⁸⁰

Ittai Gradel přichází s myšlenkou relativního božství. Císařové nebyli uctíváni pro svůj ontologický status, ale pro svůj vysoký status sociální a pro pravomoci z něj vycházející.⁸¹ Podle Chalupy je důležité si uvědomit, že ani antická božstva neměla automatický nárok na úctu, který by plynul z jejich ontologického statutu.⁸²

Podle Manfreda Claussa římský císař bohem byl. Problém ovšem nastává v soudobě chápaném pojmu „bůh“. Byl bohem v tehdejší pojetí božství, kdy bohů bylo mnoho a měli různé funkce, vlastnosti i schopnosti.⁸³ Henry W. Pleket považuje uctívání císařů za druh mystérií.⁸⁴

Jak říká Chalupa: „[p]ro některé Řeky a Římany mohl být císařský kult pouhou politickou konvencí, pro jiné hluboce emocionálním náboženským kontextem, ve kterém vyjadřovali svůj vděk císaři za ochranu a blahobyt, (...). Jejich intence a představy jsou však pro nás, (...), zcela kompletně ztraceny.“⁸⁵

Jak podotýká Gradel, pro obyčejné lidi nebylo důležité, kdo je bohem, jemuž předkládají své prosby a děkovné dary. Jediným účastníkem oběti, který nebyl viditelně přítomen, byl právě bůh. Tato nepřítomnost oddělovala sféru lidí a bohů.⁸⁶ Římanům nezáleželo na tom, odkud bůh pochází – jestli byl bůh původně římský, nebo byl jeho kult převzat z nějaké provincie, ani zda to byl císař, zbožštělý vůdce. Pro lidi bylo podstatné, že jim jejich oběť pomůže naklonit si boha nebo jinou uctívanou bytost, aby se jim vydařila úroda, aby jejich zvířata byla zdravá, aby rodina žila v bezpečí, aby byl v říši klid a mír. Lidem šlo o čistě praktické věci a nezajímali se o filosofické debaty o původu bohů. Nezáleželo na dogmatech ani na textech. Jediné, na co byl brán zřetel, bylo konání.⁸⁷

Výraz *religio* naznačuje úctu, svědomitost a horlivost vůči vznešeným, dokonalým bytostem, především bohům, ale také vůči dokonalým a schopným lidem.

⁷⁸ A. Chalupa, cit. dílo, s. 123-124.

⁷⁹ Caesari Augusto Atespatus Crixii Fil VSLM = lat. císaři Augustovi od Atespata Crixie, splnil slib, s radostí a po zásluze

⁸⁰ A. Chalupa, cit. dílo, s. 129.

⁸¹ I. Gradel, cit. dílo, 27-32.

⁸² A. Chalupa, cit. dílo, s. 127.

⁸³ více např. Cicero – De Natura Deorum, De Divinatione

⁸⁴ A. Chalupa, cit. dílo, s. 131.

⁸⁵ A. Chalupa, cit. dílo, s. 131.

⁸⁶ I. Gradel, cit. dílo, s.25.

⁸⁷ I. Gradel, cit. dílo, s.3.

Být *religiosus* znamenalo, že lidé uznávali posvátnost bohů a respektovali poslušnost k lidem, kteří se o ně starali. Náboženství bylo dialogem člověka se světem bohů.⁸⁸ Člověk bohu obětoval, modlil se k němu, uctíval ho a bůh ho chránil a sesílal mu, co člověk požadoval.

Některé veřejné kultury byly tak rozšířené nebo oblíbené, že se z nich staly státní kultury. Jedině bohové, kteří byli uctíváni ve státním kultu, byli bohy římského státu. Pokud byl císař uctíván třeba jen v nějaké vzdálené provincii, byl de facto brán jako římský bůh.⁸⁹ Jediným božstvem, které bylo známé po celé říši, a jeho úroveň v pantheonu byla všude stejná, byl právě císař.⁹⁰

Kult panovníků byl tradiční odpovědí republiky na monarchii.⁹¹ Deifikace zakladatelů Říma byla precedentem, k němuž se vrátil až Iulius Caesar a jeho nástupci.⁹² Historik Appian charakterizuje zvyk zbožštění císařů:

„Octavian (...) nařídil božské pocty svému otci [Caesarovi]. Následováním tohoto příkladu Římané uctívají každého císaře po jeho smrti, pokud nevládl tyransky, nebo pokud se nestal nenáviděným, ačkoliv nesnesli pokládat je za krále, dokud byli naživu.“⁹³

Státním bohem se mohli stát císařové oficiálně pouze po smrti.⁹⁴ Jak píše Tacitus: „[b]ožská úcta se totiž prokazuje císaři teprve tehdy, když přestal žít mezi lidmi.“ (Tacitus, Letopisy, XV. 74)

⁸⁸ I. Gradel, cit. dílo, s. 5.

⁸⁹ I. Gradel, cit. dílo, s. 13.

⁹⁰ L. Sweet, cit. dílo, s. 89.

⁹¹ I. Gradel, cit. dílo, s. 54.

⁹² M. Beard, cit. dílo, vol. 2, s. 49.

⁹³ I. Gradel, cit. dílo, s. 261.

⁹⁴ I. Gradel, cit. dílo, s. 161.

3. Divinizace Římanů

3.1 Vojevůdci a dobrodinci

Ještě než se v Římě ustanovil kult císařů, byly v Řecku vzdány pocty i některým vojevůdcům a dobrodincům. Císařové se pravděpodobně později nechali tímto vzorem do značné míry inspirovat.

Pravděpodobně prvním Římanem, kterému se dostalo božské pocty, byl Marcus Claudius Marcellus, který ve druhé punské válce dobyl Syrákúsy. Na jeho počest se pak konaly hry – Marcellia.⁹⁵

Titus Quinctius Flamininus, který zvítězil nad makedonským vládcem Filipem V., a tím osvobodil Řecko, si získal obdiv a úctu Řeků. Jeho jméno bývalo při obětování spojováno s Herculem a Apollónem. Získal epiteton *sotér* a na jeho počest byly zpívány modlitby. Jeho kult trval tři století.⁹⁶

Většinovým postojem římských vůdců však bylo odmítání veškerých nabízených poct. Ciceronovi a jeho bratru Quintovi byl nabídnut chrám, svatyně i sochy. Všechno však odmítli přijmout.⁹⁷

Tento stav se ale změnilo během občanské války. Lucius Cornelius Sulla po porážce Mithridata VI. v roce 82 př. n. l. získal některé pocty a na jeho počest byly konány hry – Syllaia. Později se nechal prohlásit diktátorem. Císař Gaius Iulius Caesar si získal postupně všechny božské pocty. Caesarův sok a jeden z triumvirů Gnaeus Pompeius Magnus byl zván *sotér*, *euérgetés* a *ktisté*s. Další z římských triumvirů Marcus Antonius byl vnímán jako epifanie Dionýsa, byl veleben coby Dionýsos Charidotes a Meilichios. S nástupem Augusta byl panovnický kult transformován v dynastický císařský kult, kde *princeps* měl stejné postavení, jako helenističtí vládcové (viz kap. 3.3).⁹⁸

Císař Augustus odmítal divinizaci své vlastní osoby, ale nebylo mu proti mysli zbožštění jeho *Genia*. Ovšem *Genius* je nutně spojený s osobností, která by bez něj neexistovala, stejně jako existence *Genia* nebyla možná bez konkrétního člověka.

⁹⁵ D. Fishwick, cit. dílo, s. 46.

⁹⁶ D. Fishwick, cit. dílo, s. 46.

⁹⁷ D. Fishwick, cit. dílo, s. 47.

⁹⁸ D. Fishwick, cit. dílo, s. 48.

To znamená, že divinizace *Genia* v podstatě přenáší uctívání na lidskou úroveň.⁹⁹ Předmětu kultu se pak dostávají nebeské pocty – *caelestes honores*.

Důležitým prvkem v římském císařském kultu je bohyně Roma. Zbožštění republiky bylo dílem Řeků, pro které byla zachránce po punských, makedonských a občanských válkách. Zatímco v Římě byla republika pouhým symbolem, v Řecku získala kult. Byl daleko rozšířenější než kult jednotlivých Římanů na půdě Řecka. Bohyni Rómě byly zasvěceny oltáře, svatyně, chrámy, kněží, oběti, slavnosti, hry, hymny, všechna *isotheoi timai*¹⁰⁰. Této obliby později využil císař Augustus. Z bohyně udělal vtělení římského impéria a v provinciích nechával stavět chrámy zasvěcené sobě - tedy svému Génii - a bohyni Rómě. Po Augustově deifikaci se kult Rómy rozplývá mezi dalšími římskými božstvy.¹⁰¹

3.2 Božský Iulius

Gaius Iulius Caesar se narodil roku 100 př. n. l. Pocházel ze starobylé, ale nepřilíh významné patricijské rodiny. Za Sullovy diktatury v letech 82 – 81 př. n. l. uzavřel spojenectví s vojevůdci Marcem Liciniem Crassem a Gnaem Pompeiem Magnem. V roce 60 př. n. l., když byl správcem kolonie Hispánie, založil spolu s Pompeiem a Crassem první triumvirát. Tento spolek si ještě pojistil sňatkem své dcery Iulie s Pompeiem. V letech 58 – 51 př. n. l. dobyl Galii a stal se jejím správcem. Roku 55 př. n. l. se triumvirát rozpadl, když byl Crassus zavražděn Parthy. V témže roce zemřela jeho dcera Iulie a tak ochladly i vztahy s Pompeiem.¹⁰²

Caesar svou cestu k diktatuře započal 10. ledna 49 př. n. l. Se slovy „alea iacta est“¹⁰³ překročil Rubikon. To se v okamžiku, kdy byl vojenským velitelem Galie, rovnalo válečnému aktu. Byla to symbolická záležitost nejvyššího významu. Jelikož Řím dobyl, stal se v té chvíli autokratem na všech územích, kterých se zmocnil.¹⁰⁴ Pompeius, který město ovládal, se zatím stáhl s vojskem do Řecka. Caesar nejdřív zničil jeho vojsko v Hispánské Ilerdě a potom rozdrtil i poslední část Pompeiovy armády

⁹⁹ I. Gradel, cit. dílo, s. 7.

¹⁰⁰ *isotheoi timai* – božské pocty

¹⁰¹ D. Fishwick, cit. dílo, s. 49-52.

¹⁰² M. Grant, Dvanáct cízarů, s. 25.

¹⁰³ *alea iacta est* = lat. kostky jsou vrženy

¹⁰⁴ M. Grant, cit. dílo, s. 31.

u Farsala v Thesálii. Pompeius utekl do provincie Egypt, kde ho přičinlivý král Ptolemaios XIII. nechal zavraždit. Když sem Caesar v roce 47 př. n. l. přišel, dosadil na trůn Ptolemaiovu sestru, mladou princeznu Kleopatru VII. S Ptolemaiem svedl vítěznou bitvu, ve které byl král zabit. Poté Caesar odjel do Malé Asie, kde se postavil pontskému králi Farnakovi. Zvítězil i nad ním a povolal své slavné „veni, vidi, vici“¹⁰⁵. Dále se zúčastnil bojů v severní Africe, kde porazil Pompeiovy syny Gnaea a Sexta. Po příjezdu do Říma slavil svůj triumf. Ve městě ale nezůstal dlouho a odjel do Hispánie, kde v roce 45 př. n. l. vyhrál svou poslední bitvu u Mundy. Tady zničil zbytky vojska Pompeiových přívrženců.¹⁰⁶

Caesar byl obratný bojovník a schopný vojevůdce. Se svým vojskem prožíval mnohé strasti. Věděl, kdy vojákům „popustit uzdu“ a kdy naopak „přitáhnout otěže“. Z toho důvodu byl mezi nimi velmi ctěn. Byli jeho věrnou oporou, za což se jim bohatě odměňoval.¹⁰⁷ Byl také velmi vytrvalý, cílevědomý a výkonný. Cicero říká, že se v jeho povaze snoubila genialita s metodičností, pamětí, kultivovaností, důkladností, intelektem a pílí.¹⁰⁸

Aby upevnil svou moc, zajistil si v senátu většinu tím, že zvýšil počet senátorů z šesti set na devět set. Senátorská křesla rozdál svým přívržencům. Tak se do senátu dostala i spousta občanů z provincií, především Galů.¹⁰⁹ Díky tomu si nechával schvalovat edikty, jimiž uskutečňoval vlastní politiku, a nikdo mu neodporoval. Pro své zaneprázdnění občas do senátu ani nechodil, ale nechával si předstoupit významné senátory v soukromí. Popřípadě je jen informoval o svých rozhodnutích, která pak byla zanesena jako rozhodnutí senátu.¹¹⁰

Ovšem úřadem, který mu dával neomezenou moc, byl úřad diktátora. Ten byl v dřívějších dobách ustavován jen výjimečně, byla-li říše v ohrožení – nepřítelem, nebo přírodní katastrofou. Caesar se jím nechal jmenovat v první řadě proto, aby se mohl stát podruhé konsulem.¹¹¹ Volby do úřadu konsula mohli vyhlásit zase jen konsulové. Ti však v roce 49 př. n. l. po porážce Pompeia uprchli z Říma a volby se tedy konat nemohly. Po svém jmenování diktátorem Caesar volby vyhlásil, byl zvolen konsulem

¹⁰⁵ veni, vidi, vici = lat. přišel, viděl, zvítězil

¹⁰⁶ M. Grant, cit. dílo, s. 26.

¹⁰⁷ M. Grant, cit. dílo, s. 28-29.

¹⁰⁸ M. Grant, cit. dílo, s. 28.

¹⁰⁹ M. Grant, cit. dílo, s. 37.

¹¹⁰ M. Grant, cit. dílo, s. 38.

¹¹¹ Poprvé se jím stal v roce 59 př. n. l.

a pak se své diktátorské funkce vzdal. Podruhé se stal diktátorem v roce 48 př. n. l., kdy porazil Pompeia u Farsalu, a potřetí v roce 46 př. n. l., nejspíše na popud lidového sněmu. V tomto případě už měl veškeré pravomoci a úřad mu byl udělen na deset let. Každý rok se ale jmenování obnovovalo. V roce 44 př. n. l. byl jmenován dokonce doživotním diktátorem. Do té doby byl vždy diktátor do své funkce dosazen jen na dobu určitou.¹¹²

Nobilita nebyla ochotna podporovat jeho absolutistickou vládu. Diktatura definitivně rušila svrchovaná práva římských občanů a brala moc i senátu. Proto byla hlavní příčinou spiknutí senátorů, které vyústilo Caesarovým zavražděním.¹¹³

Caesarovými tituly byly *konsul*, *imperátor*¹¹⁴, *triumfátor*, *dictator perpetuo*, *pontifex maximus*, *augur* a *praefectus morales*.¹¹⁵

Gaius Iulius Caesar byl první vůdce, který od senátu obdržel božské pocty. Tento krok byl prvním na cestě ke změně vnímání římských politiků jako osob, obdařených nadlidskou mocí. První z poct, která byla Caesarovi udělena, byla bronzová socha, zobrazující ho na voze. Poblíž něho bylo vyobrazení zeměkoule. Tato socha byla umístěna na Capitolu naproti Iuppiterovi Capitolskému. Socha zobrazuje Caesara jako pána světa v duchu Alexandrovské tradice. Na soše byl nápis, jehož část byla pro nelibost či nevhodnost vymazána. Podle Fishwicka proto, že Caesar byl zván *hemitheos* – poloviční bůh. Vymazanou částí nápisu bylo pravděpodobně *Caesari Romulo*.¹¹⁶

Caesar se nechával přirovnávat k Romulovi, mytickému zakladateli města Říma, který byl polobohem¹¹⁷. Také se nechával spojovat s Iulem, synem trójského Aenea. Caesara s Romulem spojoval jeho vavřínový věnec, se kterým se nechával zpodobňovat.¹¹⁸ Jeho *idol* s vavřínovým věncem byl umístěn vedle sochy Romula Quirina¹¹⁹ v chrámu Quirinově. Ovšem pokud by se někomu tato Caesarova socha

¹¹² M. Grant, cit. dílo, s. 32-33.

¹¹³ M. Grant, cit. dílo, s. 34.

¹¹⁴ imperátor - vojevůdce

¹¹⁵ praefectus morales – dohlížitel mravů; D. Fishwick, cit. dílo, s. 71.

¹¹⁶ D. Fishwick, cit. dílo, s. 57.

¹¹⁷ Romulus byl synem boha války Marta a vestálky Rhey Silvie. Sylvie Rhea byla dcerou Iula či Ascania, syna dardanského krále Aenea. Aeneas byl synem Venuše a jeho prapraděd z otcovy strany Dardanus byl synem Iovovým. V. Zamarovský, cit. dílo, s. 294.

¹¹⁸ Když Romulus zabil Acrona, náčelníka znepráteleného kmene, svlékl mu zbroj, kterou pověsil na dubovou větev, a s vavřínovým věncem na hlavě a trofejí přes rameno, vešel do města v čele svých vojáků. Tak slavil první triumf. R. Kapavík, http://www.valka.cz/clanek_11158.html, [online].

¹¹⁹ Quirinus byl římským bohem války. Když se rozmohl kult Martův, byl Quirinus ztotožněn s Romulem, jako ochránce města. V. Zamarovský, cit. dílo, s. 291.

znelíbila, dala se vykládat také jako *eichón*, tedy votivní dar Qiurinovi.¹²⁰ Aby se Caesar zbavil nařčení, že se chce stát králem, nebo možná proto, aby zjistil náladu lidu, nechal Antonia, aby mu o *luperkáliích* 15. února 44 př. n. l. nabídl královskou korunu. Odmítl ji jako výraz skutečnosti, že se sám nepovažuje za boha.¹²¹ Ale v závěru roku 45 př. n. l. Caesar získal vlastní chrám a sbor *flaminů*.¹²² Jeho nejvyšším flaminem byl zvolen Marcus Antonius. Bylo vybráno i vyobrazení kultu – *simulacrum*¹²³. Kult byl určen Iuppiteru Iuliovi. Až po Caesarově smrti v březnu roku 44 př. n. l. byla dedikace kultu změněna na *Divus Iulius*.¹²⁴

Caesar si nechal udělit mnohé pocty, mnohé mu byly uděleny lidem spontánně. A to jak za života, tak i po smrti. Když vrátil z Parthské války, nechal si do divadla přinést zlatý trůn. Na zlatém trůně byli spolu se svými symboly přinášeni bohové. Tomuto rituálu se říkalo *sellisternium*. Caesar na něm sedal se zlatou korunou, posázenou drahokamy, na hlavě. Senát uctil Caesara tím, že nechal jeho symboly vést na zvláštním voze do Circu, kde byly umístěny na *pulvinar*¹²⁵. Tím Caesar získal privilegium bohů Capitolské trojice.¹²⁶ Coby *pontifex maximus*, bydlel Caesar v *domus publica*¹²⁷. Kolem roku 45 př. n. l. si nechal postavit nový, který měl trojúhelníkový štít jako chrám. Dalo by se tedy říci, že přebýval v chrámu, jako bůh.¹²⁸

V den Caesarových narozenin byla slavena slavnost, při které se veřejně obětovalo. Byla schválena senátem a od roku 42 př. n. l., kdy se Caesar stal formálně bohem, byla slavena každoročně.¹²⁹ Senát také nařídil v každém městě v Itálii a ve všech chrámech Říma, postavit Caesarovu sochu. Avšak tyto sochy nebyly brány jako předměty kultu, ale jako *eichón*, votivní dary.¹³⁰

Typickou poctou hellenistických vládců bylo pojmenování měsíce po vládci. A tak byl měsíc Quintilis, ve kterém se Caesar narodil, nazván Iulius.¹³¹ Pod tímto názvem je měsíc červenec znám dodnes.

¹²⁰ D. Fishwick, cit. dílo, s. 58.

¹²¹ M. Grant, cit. dílo, s. 41.

¹²² A. Chalupa, cit. dílo, s. 122.

¹²³ simulacrum – obraz, socha

¹²⁴ D. Fishwick, cit. dílo, s. 64.

¹²⁵ pulvinar – křeslo připravené pro božského návštěvníka

¹²⁶ D. Fishwick, cit. dílo, s. 62.

¹²⁷ domus publica – veřejný dům

¹²⁸ D. Fishwick, cit. dílo, s. 60.

¹²⁹ D. Fishwick, cit. dílo, s. 60.

¹³⁰ D. Fishwick, cit. dílo, s. 61.

¹³¹ D. Fishwick, cit. dílo, s. 61.

Na římských mincích mohli být zobrazováni pouze bohové. Caesar byl prvním Římanem, kterému se dostalo stejné pocty. Poprvé nebyl na minci zobrazen, jen nesla nápis *Parens patriae*. Tyto mince se razily ještě za jeho života. Po jeho smrti byly raženy denáry zobrazující kometu, která se objevila při jeho pohřbu, a nápis *Divus Iulius*. Dále mince zobrazující slunce a srpek měsíce nad Caesarovou hlavou (obr. 3).¹³² Když pořádal Augustus hry na počest Caesara, objevila se na nebi kometa „stella crinita per septem continuos dies fulsit“¹³³. (Suetonius, I. 88) Věřilo se, že je Caesarovou duší, která podstoupila *apotheosis*.¹³⁴

Nesporným důkazem Caesarovy výjimečnosti bylo jeho pohřbení na území města. Žádný člověk nesměl být pohřben ve městě. Městská půda byla posvátná. Na nátlak lidu byl Caesar pohřben tam, kde byl vystaven, *intra pomerium*. Navíc na tomto místě mu Augustus později zbudoval chrám. Za svého života nebyl deifikován ani nevíme, zda to byl jeho skutečný záměr.¹³⁵ Byl zbožštěn až po své smrti a to na popud Augustův.¹³⁶

3.3 Božský Augustus

„Město Řím ovládali zpočátku králové. Svobodu a konsulát zavedl Lucius Brutus. K diktatuře se sahalo jen načas. (...) Ani vláda Cinnova ani Sullova nebyla dlouhá; i moc Pompeiova a Crassova rychle přešla na Caesara, Lepidovo a Antoniovo vojsko do rukou Augusta, jenž celou říši, unavenou občanskými sváry, přijal ve svou moc pod jménem první občan.“ (Tacitus, Letopisy, I. 1)

Augustus se narodil 23. září 63 př. n. l. do patricijské rodiny. Byl synem Gaia Octavia a Atie, která byla dcerou Caesarovy sestry Iulie. Gaius Iulius Caesar byl Augustův vlastní prastrýc. Ovšem ve své závěti ho Caesar adoptoval za syna, což nebylo nic výjimečného, a učinil ho svým dědicem prvního stupně a vykonavatelem poslední vůle.

¹³² D. Fishwick, cit. dílo, s. 63.

¹³³ stella crinita per septem continuos dies fulsit = lat. hvězda zářila sedm dní po sobě

¹³⁴ L. Sweet, cit. dílo, s. 58.

¹³⁵ D. Fishwick, cit. dílo, s. 56.

¹³⁶ D. Fishwick, cit. dílo, s. 65.

Caesar ho v mládí posílal do vojenských táborů, aby přivykl životu vojáka a získal si oblibu u mužstva. Když byl na výpravě v Apollonii v Epiru¹³⁷, donesla se mu zpráva, že byl Caesar zavražděn. Okamžitě se vydal do Říma. Marcus Antonius, římský konsul, kterému Caesarova vdova odevzdala závěť, však doufal, že se majetku a povinností mladičkový Augustus zřekne a on si vykonáním Caesarovy vůle, která odkazovala i značné částky lidu, získá vliv a oblibu. Augustus však lid vyplatil z vlastních peněz a získal tak mocné stoupence. Po Caesarově smrti probíhaly ve státě spory o moc mezi jeho vrahy a jeho stoupenci. Augustovi vojáci vtrhli do senátu a požadovali svolání Augusta konsulem, což se jim pod hrozbou „*hic faciet, si vos non faceritis*“¹³⁸ podařilo. Tak se v devatenácti letech stal Augustus konsulem. Pro záchranu republiky se spojil se svými soky Marcem Antoniem a Marcem Aemiliem Lepidem, za vzniku tzv. Druhého triumvirátu. Při následných proskripčních podepsal Augustus rozsudek smrti pro 300 senátorů a 2000 příslušníků jezdecké vrstvy. Proskripce byly nezbytné, pokud si chtěl udržet moc v Římě, zatímco stíhal Caesarovy vrahy a vedl války. Na svou ochranu zřídil pravidelnou pretoriánskou gardu. U moci se držel i díky podpoře armády, kterou přiměřeně odměňoval za její věrnost. Vybudoval pravidelnou armádu s dlouhodobou službou o síle 300 000 mužů.¹³⁹ A tak s Markem Antoniem¹⁴⁰ a Marcusem Vipsanem Agrippou¹⁴¹ odstranil z cesty Sexta Pompeia¹⁴² a získal pro Řím zásobování obilím ze Sicílie a severní Afriky. Ve městě zavládl mír a blahobyt. Lid mu poté udělil některá práva *tribuna plebis*¹⁴³, především *sakrosanktita*¹⁴⁴. Mezitím Antonius v Egyptě uzavřel sňatek s královnou Kleopatrou a chtěl senátem potvrdit svůj postup na východě, v Řecku. Augustus jej ale obvinil z vlastizrady a díky Antoniově závěti, která obvinění potvrzovala, ji dokázal. Vypověděl Egyptu válku a v roce 30 př. n. l., po vítězné bitvě u Actia a smrti Antonia i Kleopatry¹⁴⁵, se vrátil do Říma jako *conservator*, zachránce říše.¹⁴⁶

¹³⁷ dnešní Albánie

¹³⁸ *Hic faciet, si vos non faceritis* = lat. Zde jednejte, nebo nebudete jednat.

¹³⁹ M. Grant, cit. dílo, s. 53.

¹⁴⁰ Antonius byl Augustovým švagrem. Na stvrzení spojenectví mu dal za ženu svou sestru Octavii.

¹⁴¹ Marcus Vipsanius Agrippa – vynikající vojevůdce.

¹⁴² Sextus Pompeius - syn Gnaea Pompeia Magna.

¹⁴³ *tribunus plebis* - tribun lidu, úředníci, kteří chránili práva plebejů, měli právo zakročít proti aktu kteréhokoliv magistráta

¹⁴⁴ *sacer* – posvátný, svatý; *sanctus* – posvěcený, svatý; *sacrosanctum* – svatosvatý, nedotknutelný

¹⁴⁵ v roce 31 př. n. l.

¹⁴⁶ J. Dobiáš, *Vznik Augustova principátu*, str. 6-20. M. Grant, cit. dílo, s. 45.

Augustus nechtěl vystupovat jako samovládce, přestože jím de facto byl, dobře si vědom důvodu Caesarovy vraždy. Na odiv vystavoval především své činy konané ve prospěch říše a lidu: „(...) ani jako král, ani jako diktátor, nýbrž jen pod jménem „první občan“ uspořádal stát; (...) zavládlo právo mezi občany, mírnost k spojencům, město samo velkolepě vyzdobeno; jen máloco bylo provedeno násilím, aby vcelku byl klid.“ (Tacitus, Letopisy, I. 9)

Do kolegia *pontifiků* byl kooptován¹⁴⁷ roku 48/47 př. n. l. V roce 43 př. n. l. se stal *augurem*, 37 př. n. l. *decemvirem* a 16 př. n. l. *septemvirem epulones*. *Pontifikem maximem* pak 6. března 12 př. n. l.¹⁴⁸ Byl 13krát konsulem a 37 let nositelem tribunské moci. (Augustus, Res Gestae Divi Augusti)

Zemřel 19. srpna roku 14 n. l. o 19 hodině denní, v době, kdy do jeho 76 narozenin zbývalo 35 dní. Skonal v míru v těžce ložnici, kde zemřel jeho otec. Tušil přicházející smrt a toho posledního rána si dal zavolat přátele, ptal se jich, zda si myslí, že příhodně dohrál životní komedii, a na závěr řecky dodal: „*nuž, když se vám to líbilo, teď tleskejte a všichni s radostí nás herce propusťte!*“ (Suetonius, II. 99)

Augustus bylo jméno, pod kterým vešel do historie. Narodil se jako Gaius Octavius a později snad získal přídomek Thurinus. (Suetonius, II. 7) Po své adopci se po otci jmenoval Gaius Iulius Octavianus. Po prohlášení Caesara za státního boha v r. 42 př. n. l.¹⁴⁹ se dal nazývat Gaius Iulius Divi filius Caesar. Po svých triumfech získal přízvisko *Imperátor* (Ovidius, Fasti IV. 673-676) a po vítězství u Actia se stal *principem*.¹⁵⁰ Na návrh senátora Munatia Planka byl 16. ledna roku 27 př. n. l.¹⁵¹ nazván *Augustem* „příjmením nejen novým, nýbrž také velkolepějším, protože i místa kultovní a taková, kde augurové něco zasvěcují, jsou zvána *augusta* (božsky zasvěcená)“. (Suetonius II. 7) Celé jeho jméno tedy znělo *Imperator Caesar Divi filius Augustus*. Roku 12 př. n. l. se nechal zvolit doživotně *pontifikem maximem*.¹⁵² V roce 2 př. n. l.¹⁵³ ještě získal čestný přídomek *Pater patrie* - Otec vlasti, který mu nabídl lid. Augustus ho nejdříve odmítl, ale přijal jej na výzvu senátora Valeria Messaly. (Suetonius II, 58)

¹⁴⁷ kooptace – přijetí nového člena do kolegia na základě doporučení volených členů

¹⁴⁸ A. Chalupa, cit. dílo, s. 138.

¹⁴⁹ M. Grant, cit. dílo, s. 48.

¹⁵⁰ princeps – první občan, první senátor; M. Grant, cit. dílo, s. 54.

¹⁵¹ J. Dobiáš, Vznik Augustova principátu, s. 24.

¹⁵² M. Grant, cit. dílo, s. 46.

¹⁵³ M. Grant, cit. dílo, s. 46.

Augustus odmítal udílení božských poct ve sféře *sacra publica*, ovšem neodmítal je, přicházeli-li z rukou provincií či italských měst. V takovém případě však nechal uctívat pouze svého *Génia*. Nápis na chrámu zasvěcenému Augustovi zněl: „Mania, obecní kněžka, dcera Publia, pro Genia Augustova, na její vlastní půdě a z vlastních prostředků.“¹⁵⁴ V Římě svůj status znejasňoval, chtěl se vyhnout Casarovu osudu.¹⁵⁵

Augustův kult nejspíše začal v Pergamu, kde byl kult císařů spojen s bohyní Romou. Byl naroubován na již existující dynastický kult Attalidů.¹⁵⁶ Když Augustus připlul do přístavu Puteoli, cestující i lodníci volali „v jeho ochraně že žijí, v jeho ochraně se plaví, v jeho ochraně požívají svobody a blahobytu“. (Suetonius, II. 98) Augustus dal své požehnání k tomu, aby mu byl ustanoven kult ve dvou provinciích v Asii a v Pontu. V asijských provinciích byly jeho narozeniny slaveny jako počátek nového roku.¹⁵⁷ V Tarragoně mu byl postaven chrám a tím byl dán příklad ostatním provinciím. Ne vždy byly nutné k uctění velké chrámy, zcela postačující byly oltáře.¹⁵⁸ Jedním z nich je Ara Pacis Augustae (obr. 4). Tady je Augustus vyobrazen jako *pontifex maximus*. Na některých předmětech, které vznikly pravděpodobně až po jeho smrti, je vyobrazen jako bůh (obr. 5).

Augustův adoptivní syn Tiberius jeho kult podporoval, Tacitus přímo píše, že Tiberius otci obětoval. (Tacitus, Letopisy, IV. 52) Zasvětil mu i chrám v Kampánské Nole. (Tacitus, Letopisy, I. 78, IV. 57) V domku u Veliter, ve kterém měl Augustus strávit dětství, mu byla zbudována svatyně, „vejít do ní jinak než z nezbytnosti a po očištění pokládá se za svatokrádež“. (Suetonius, II. 6) Zrovna tak na místě zvaném „U volských hlav“ v okrese Palatinském, kde se narodil, mu byla krátce do smrti zbudována svatyně. (Suetonius, II, 5) Také byl zřízen sbor kněžích, kteří Augusta uctívali. Bylo vylosováno 21 předních mužů Říma a k nim byli přidáni Tiberius, Drusus, Claudius a Germanicus. (Tacitus, Letopisy, I. 54)

¹⁵⁴ I. Gradel, cit. dílo, s. 80.

¹⁵⁵ A. Chalupa, cit. dílo, s. 122.

¹⁵⁶ L. Sweet, cit. dílo, s. 69.

¹⁵⁷ M. Beard, cit. dílo, s. 348.

¹⁵⁸ M. Beard, cit. dílo, vol. 2, s. 84.

Augustus byl spálen na Martově poli, aby nevznikl zmatek, jako při pohřbu Caesarově. (Tacitus, Letopisy, I. 8) Jeho smrt byla jen malou změnou v jeho kultu. Jeho post mortem deifikace byla pouze formální.¹⁵⁹

Žádný kult není pro císařskou dobu tak charakteristický, jako právě Augustův. Vznikl na základě jeho obecně prospěšných činů a spontánně se šířil celou říší.¹⁶⁰

3.4 Ostatní císařové

Podoby různých obřadů a slavností se měnily podle potřeb stávajících císařů. A tak si Caesarovi a Augustovi nástupci přizpůsobili stávající zvyky svému obrazu, popřípadě vytvořili nové. Za císaře Claudia se z her staly *Augustales Claudiales*. Rovněž *Seviri*, šest nejvyšších Augustových kněží, postupně měnilo svůj název podle císařů, na *Seviri Tiberiani*, *Seviri Claudiales*, *Seviri Neronieni*, *Seviri Flaviales*. Císař Domitianus ustanovil chrám pro Flaviovskou rodinu. Rovněž změnil přísahající formulí. Dříve se přísahalo při Iuppiterovi či při Ianovi, nyní však přísaha zněla: „při Iovovi a při bohu Augustovi, a bohu Clauduovi, a bohu Vespasianovi, a bozích Titovi Augustovi a geniui Caesara Domitiana Augusta boha penáta“.¹⁶¹

Velmi považovaným se stal i vojevůdce Germanicus, byť nebyl císařem, pro své válečné úspěchy. Byl dokonce nazván Caesarem a slavil triumf. Byly mu přisouzeny i různé pocty, oltáře a sochy. (Tacitus, Letopisy, II. 41, II. 83, IV. 38)

Při pohřbu Augustova nevlastního syna Drusa byly vystaveny obrazy Aenea, jako praotce Iuliů, albských králů, Romula, sabinské šlechty a Claudiů. (Tacitus, Letopisy, IV. 9)

Císař Tiberius získal vysoké formální postavení díky tomu, že svou moc začal upevňovat už za Augustova života. Byl přijat za jeho syna a spoluvladaře a podílel se na tribunské moci. (Tacitus, Letopisy, I. 3) Proto mu senát automaticky nabízel božské pocty. Tiberius byl velkým stoupencem císařského kultu, podporoval ho jak oficiálně, tak v soukromí. Božské pocty určené jeho osobě se mu nezamlouvaly, natož aby si

¹⁵⁹ L. Sweet, cit. dílo, s. 73.

¹⁶⁰ L. Sweet, cit. dílo, s. 79.

¹⁶¹ L. Sweet, cit. dílo, s. 78.

myslel, že je bůh.¹⁶² Odmítl titul *Pater patriae* a káral ty, kteří považovali jeho činy za božské a nazývali ho *dominus*¹⁶³. (Tacitus, Letopisy, II. 87)

Přesto římské provincie Tiberia obdařovali božskými poctami. Chrám, který mu zasvětili v Asii v roce 24 n. l přijal.¹⁶⁴ Senát navrhoval, aby Livie Drusilla, Tiberiova matka a Octavianova manželka, byla zvána rodičkou a matkou vlasti. (Tacitus, Letopisy, I. 14)

Na rozdíl od předchozích císařů kult císaře Caliguly byl jen soukromý, ve státním kultu neměl své místo.¹⁶⁵ Krátce poté, co se Claudius stal císařem, byly mu nabídnuty určité pocty. Zdá se, že v této době se nabízení božských poct senátem stalo běžnou praxí pro císaře z Iulsko-Claudiovské dynastie. Přestože Claudius nebyl dobrým císařem, vykonal i dobré věci, jako omezení půjček, postavení vodovodu, doplnění řecké abecedy. (Tacitus, Letopisy, XI. 13) Hraniční kámen města Říma nám ukazuje, že Claudius nechal zvětšit *pomerium* (obr. 6).¹⁶⁶ Byl nazván „otec senátu“, protože „otec vlasti“ bylo již zevšednělé. (Tacitus, Letopisy, XI. 25) Jeho manželka Messalina byla „zapomenuta“ (viz kap. 3.5). Claudiovi byl přisouzen pohřeb jako zbožněnému Augustovi. (Tacitus, Letopisy, XII. 69)

Císař Nero byl v roce 68 n. l. u příležitosti triumfu po zkáze Artaxaty nazván „Olympian Victor, Pythian Victor, Augustus, Hercules, Apollo“. Byl provolán imperátorem, byly mu přisouzeny sochy, vítězné oblouky a jiné pocty. (Tacitus, Letopisy, XIII. 41) Také byl zván „náš národní/státní vítěz, jediný od počátku času“, a jeho pověstný zpěv byl komentován „Auguste, Auguste, božský hlas, požehnaní jsou ti, kteří jej slyší“.¹⁶⁷ Podle Lucana Nero vystoupil do nebe, všichni bohové uznali jeho oprávnění zde být a dali mu vybrat sféru jeho vlivu.¹⁶⁸

Císař Vespasián byl velmi skromný muž, uvyklý spíše válečnému strádání, než přepychu Říma. Nikdy nebral pocty jemu věnované vážně. To dokazují i jeho poslední slova: „Běda, myslím, že se stávám bohem.“ (Suetonius, VIII. 23) Zato Domitian, který po takovýchto poctách toužil, žádné neobdržel.¹⁶⁹

¹⁶² L. Sweet, cit. dílo, s. 98.

¹⁶³ dominus = lat. pán

¹⁶⁴ I. Gradel, cit. dílo, s. 59.

¹⁶⁵ I. Gradel, cit. dílo, s. 159.

¹⁶⁶ M. Beard, cit. dílo, vol. 2, s. 95.

¹⁶⁷ L. Sweet, cit. dílo, s. 65.

¹⁶⁸ L. Sweet, cit. dílo, s. 101.

¹⁶⁹ L. Sweer, cit. dílo, s. 98.

Marcus Aurelius Antonius byl posmrtně znám jako Elagabalus, po bohu, jehož byl knězem.¹⁷⁰ V roce 161 n. l. mu byl postaven sloup. Na jeho patě je zobrazena jeho *apotheosa* (obr. 7).

Většina císařů byla poté k udílení kultu lhostejná, snad s výjimkou Commoda a Domitiana. Domitian toužil po božském titulu, v pozdějších letech svého života byl zván *dominus et deus*. Jeho kult byl však také pouze soukromý a ne státní. Co se týče Commoda, ten získal od senátu k stáru titul *Romanus Hercules* a další až extravagantní pocty. Nebyl však považován za boha, Romulu Herculovi nebyly zasvěceny žádné chrámy ani oltáře ve státním kultu. Přesto se Commodus v jeho podobě nechával zobrazovat (obr. 8).¹⁷¹

V Římě samotném byly chrámy zasvěcené: *Divus Iulius*, *Divus Augustus*, *Divus Claudius*, *Clementiae Caesaris*, *Divus Marcus Aurelius*, *Divus Trajanus*, *Divus Vespasianus*, *Divus Antoninus et Faustina*.¹⁷²

Hadrianus postavil do té doby největší chrám, který zasvětil Venuši, jako matce všech Římanů (viz Aeneas), zasvětil ho Římu.

Římská provincie v Tunisku postavila chrám zasvěcený bohům římských císařů, Capitolské trojici za blahobyt pro Marca Aurelia a Lucia Vera.¹⁷³

V západních provinciích bylo mnoho chrámů zasvěceno Saturnovi Augustovi, Silvanu Augustovi a Martu Augustovi. Augustus je zde brán jako titul císaře.¹⁷⁴

3.5 *Damnatio memoriae*

Zničení všech viditelných připomínek císařů, jako jsou nápisy a sochy, bylo přesným opakem zbožštění. Zapomenutí, stejně jako zbožštění, bylo prováděno na příkaz senátu. *Damnatio memoriae*¹⁷⁵ nemělo předstírat, že špatný císař neexistoval, ani že nevládl. Byla to výstraha budoucím císařům. Ukázka toho, co se stane, pokud budou ignorovat požadavky senátu. Dochovalo se mnoho nápisů, kde je pouze

¹⁷⁰ M. Beard, cit. dílo, s. 255.

¹⁷¹ I. Gradel, cit. dílo, s. 161.

¹⁷² L. Sweet, cit. dílo, s. 82.

¹⁷³ M. Beard, cit. dílo, s. 351.

¹⁷⁴ M. Beard, cit. dílo, s. 352.

¹⁷⁵ *damnatio memoriae* = lat. odsouzení k zapomenutí

vymazáno jméno - *abolitio nominis* (obr. 9). Byly to jakési antimonumenty, odstrašující příklady.¹⁷⁶

Z tohoto úhlu pohledu byla divinizace prostým ukazatelem skutečnosti, že císař nebyl špatný.¹⁷⁷ Hodnotu a trvalost poct, které císaři přijímali, ukazuje skutečnost, že jeho nástupce či oponent mohl tyto pocty zrušit, popřípadě převést na sebe. A tak i vymazané osoby mohly být po čase, většinou za vlády jiného císaře, rehabilitovány a kult jim byl znovu zasvěcen.

Damnatio memoriae postihlo nejdříve Caligulu, poté i Claudiovu manželku Messalinu: „Jeho [Claudiovo] zapomínání podporoval ještě senát usnesením, aby její jméno i obrazy byly odstraněny ze soukromých i veřejných míst.“ (Tacitus, Letopisy, XI. 38)

Dalšími zapomenutými byli Nero, Galba, Vitellius, Otho, Domitian, Avidius Cassius, Commodus, jeho manželka Bruttia Crispina, Didius Iulianus, Pescennius Niger, Clodius Albinus, Geta, Macrinus, Heliogabalos, jeho matka Iulia Soaemia, jeho žena Iulia Aquilia Severa a další císařové a jejich manželky, popř. matky.¹⁷⁸

Jedním z důvodů zapomenutí bylo šílenství císařů. Podle Sweeta, pokud císař uvěřil ve své zbožštění a pokud uvěřil, že to, co si o něm lidé myslí je pravda, musel se z toho zbláznit. Příkladem jsou pološílení císaři Caligula, Nero a Domitian, kteří pošpinili historii Říma neuvěřitelnými činy a bezprávím. Caligula se stavěl mezi bohy, úspěšně si hrál na Neptuna, Iuno, Dianu, Venus, Hercula, Bakcha a Apolla. Měnil make-up podle role. Dožadoval se zbožštění na základě svého spojení s měsíční bohyní a na základě důvěrného vztahu své sestry s Iuppiterem.¹⁷⁹

¹⁷⁶ I. Gradel, cit. dílo, s. 287.

¹⁷⁷ I. Gradel, cit. dílo, s. 287.

¹⁷⁸ J. Lendering, http://www.livius.org/da-dd/damnatio/damnatio_memoriae.html, [online].

¹⁷⁹ L. Sweet, cit. dílo, s. 95.

4. Kořeny kultu římských císařů

Kořeny kultu římských císařů můžeme hledat v různých kulturách starověku. Badatelé zabývající se touto otázkou (viz kap. 4.3) se neshodují v tom, kde se kult uctívání panovníků a dalších výrazných osobností objevil poprvé, ale vesměs souhlasí s myšlenkou, že přímým předchůdcem Říma bylo v tomto ohledu hellénistické Řecko.

V Řecku byli římscí vojevůdci poprvé provoláni za bohy a dostalo se tu spontánnímu rozkvětu kultům císařů a bohyně Romy.

Řecké *poleis* v klasickém období¹⁸⁰ byly zvyklé odměňovat své dobrodince posmrtnými poctami, které měly podobu kultu. Pohřbít člověka na agoře a uctívat ho prostřednictvím obětí na oltáři, bylo považováno za ocenění jeho *areté*¹⁸¹. Byl to řádný způsob projevení vděčnosti komunity, které byl oddán.¹⁸²

Uctívání byli zakladatelé měst; dobrodinci, kteří byli městu a jeho komunitě prospěšní i osvoboditelé od útlaku a nebezpečí. Také jednotlivcům byly připisovány božské kvality, zvláště pokud byli něčím výjimeční. Například básníci, zákonodárci, filosofové, vítězové atletických her, ale třeba i vůdci otrocké revolty, patřili mezi osoby, kterým byly vzdány božské pocty. Nikomu nebyly principiálně nedosažitelné.¹⁸³ Kulty byly vyjádřením vděčnosti, která byla projevoována někdy dokonce za života uctívaného. Formy uctívání žijících a mrtvých se ovšem lišily.¹⁸⁴

Příležitostný kult panovníka byl ze strany *polis* dobrovolný. Panovník byl zařazen mezi oficiální božstva *polis* a spolu s nimi byl také uctíván. Jeho častými přívlastky byl zakladatel - *ktístes*, dobrodinec - *eúergétes*, zachránce - *sotér*. Byly mu vzdávány nejvyšší pocty - *isotheoi timai* (viz kap. 4.0.1) a pocta ve formě kultu. To z něj ale nedělalo boha v jeho přirozenosti. Podle Duncana Fishwicka to byla jen diplomatická záležitost a otázka politické kalkulace, kdy město využilo příležitosti a zavázalo si schopného vůdce úctou a poctami.¹⁸⁵

¹⁸⁰ klasické období – 500-336 př. n. l.

¹⁸¹ areté = řec. ctnost

¹⁸² D. Fishwick, cit. dílo, s. 3.

¹⁸³ D. Fishwick, cit. dílo, s. 3.

¹⁸⁴ D. Fishwick, cit. dílo, s. 5.

¹⁸⁵ D. Fishwick, cit. dílo, s. 11.

Panovnický kult se vyvinul v kult dynastický, který se rozmohl v hellénistickém Řecku ve 3. století př. n. l. ve velkých královstvích s centralizovanou správou.

4.0.1 ISOTHEOI TIMAI

Isotheoi timai je řecký termín označující pocty určené divinizovaným¹⁸⁶ nebo heroizovaným¹⁸⁷ jedincům. Tyto pocty jsou podobné těm, které byly vzdávány božským bytostem. Patří mezi ně obětování, zasvěcování oltářů, stavění chrámů, ikonografie, výprava procesí, svátky a slavnosti, udílení epitet a sbor kněžích náležících ke kultu. Řekům bylo vlastní udělovat *timé*¹⁸⁸ osobám považovaným za nadřazené. Slovo *timé* neznamená nutně pocty božské, mohou být čistě světské. Jedinci mohli být považováni za bohy nebo jejich projevy. Na druhou stranu mohlo udílení poct být jen poděkováním schopnému, ale zcela lidskému duchu.

Běžnou poctou bylo nabízení obětí, úliteb a kadidla. A to buď pravidelně jako dar, nebo jako *votum*, za nějakým účelem. K obětování docházelo zpravidla na oltáři. Měl-li kult dostatek uctívачů, měl v daném místě vlastní chrám, ve kterém dle tradice božstvo sídlilo. Chrám býval zpravidla jeden, oltářů se mohlo vyskytovat více. Jelikož bylo vystavění chrámu velmi nákladné, stávala se centrem kultu i gymnasia.

Oltáře bývaly sdíleny více božstvy. Stejně byli sdíleni i kněží. V panovnickém kultu v Ptolemaiovském Egyptě a v Malé Asii docházelo k *synnaos*¹⁸⁹ mezi panovníkem a božstvem. Panovník tak spojil své jméno se jménem boha a tím bylo spojeno i jejich uctívání. Když se uctíval bůh, uctíval se tím pádem i panovník. Příkladem je Antiochos III. a královna Laodice, jejichž jména byla spojena s Dionýsem. Demetrius Poliorcetes byl Athéňany zařazen do Pantheonu a dlel v chrámu Apollóna v Délu. Attalos III. byl spojen s Asklépiem. Na důkaz tohoto spojení byla do chrámu postavena *agalma*, kultovní symbol. Ten mohl být však zaměněn za *eikon*, votivní dar božstvu. Není proto zcela jasné, v jakém případě panovník jen obětoval božstvu a kdy k němu byl připojen. Je tenká hranice mezi dary nabízenými panovníkovi, nebo dary božstvu, nabízenými

¹⁸⁶ divinizace – zbožštění, povznesení na božskou úroveň spojené se zasvěcením kultu

¹⁸⁷ heroizace – vyzdvižení neobyčejných kvalit významného člověka, vytvoření mýtů a legend o jeho původu a životě

¹⁸⁸ *timé* = řec. pocty

¹⁸⁹ *synnaos* – společné uctívání

ve prospěch panovníka. Obojí může probíhat na oltáři zasvěcenému vladaři, v druhém případě ale oběť patří bohu v klasickém slova smyslu.

Kult byl centrálně spravován kněžími. Nejvyššími kněžími bývali lidé z panovnickovy přízně, jelikož to bylo významné postavení. Důležitou postavou v kultu byl také strážce chrámu.

Nezbytnou součástí kultu je slavení slavností a svátků ve jménu panovníka, po němž bývala slavnost pojmenována, jako např. *Alexandria*, *Demetria* a *Antigonia*. Na slavnostech nesměli chybět hudebníci a herci ani atletické soutěže a procesí.

Dalším projevem úcty bylo pojmenování nového či stávajícího kmenu po panovníkovi jako *Alexandris* v Iliu, *Demetrias* a *Antigonis* v Athénách a dále *Seleukis*, *Ptolemai* a *Eumenis*. I celá města byla pojmenována po vládících, například *Antigonida* v Athénách, nebo měsíce jako *Seleukeios* v Iliu. V Athénách byl poslední den každého měsíce zván *Demetrias*.

Ale nejvíce působivým jevem bylo udílení či přivlastnění si epitet. Ta vysvětlovala, za jakých okolností kult vznikl a čím byl panovník tak výjimečný. Prvním z epitet je *euergetes*, které je prakticky totožné s *benefactor* a znamená dobrodinec. Tento titul není nutně božský, býval udělen jako projev vděčnosti za vykonané dobro. Dalším je *sotér*, které má podobný význam. Epiteta byla udílena pouze dočasně jako důkaz toho, že kult má konkrétní opodstatnění pro danou komunitu. Ovšem mohla se stát i trvalým přívlastkem, jako u *Ptolemaia I. Sotéra*, který zachránil obyvatele Rhodu před *Demetriem*. Dále přívlastky *épifanés*¹⁹⁰ či *paroísia*¹⁹¹, které byly užívány ve spojení se jménem boha, jako projev jeho moci. Poprvé byl přívlastek *épifanés* coby řádný titul udělen *Ptolemaiovi V.* Posledním významným epitetem je *theos*¹⁹², který se udílel jak v helénistické tak v římské éře.

Na vyšším stupni byl panovník ztotožněn s konkrétním božstvem. První fází spojení mezi panovníkem a bohem je sdílení atributů, se kterými se nechávali panovníci vymalovat, vytesat nebo vyrazit na mincích. Buď pomocí jména jako *Arsinoe-Afrodité* nebo *Berenice-Isis*. Mohli se nechat nazývat jen jménem boha jako např. *Demetrius* (od *Déméter*). To však neznamená, že byli inkarnací nebo projevem daného boha, pouze že

¹⁹⁰ *épifanés* = řec. zázračný

¹⁹¹ *paroísia* = řec. přicházející

¹⁹² *theos* = řec. bůh

s ním měli společné některé vlastnosti či sféru působnosti. Proto byli panovníci spojováni i s bohyněmi. Panovníci sebe sama viděli jako bohy, vcířovali se do nich a oblékali se po jejich způsobu. Alexandr se oblékal jako Hermés, Antonius jako Dionýsos a Augustus v sobě viděl Apollóna. Někteří v sobě skutečně viděli inkarnaci boha, Ptolemaios XIII. si přivlastnil titul Nový Dionýsos.¹⁹³

Rozdíl mezi božskými a světskými poctami byl spíše v míře, než ve způsobu uctívání. Výraz *timé* zahrnuje obojí. *Isotheoi timai* byly poskytovány jedincům, kteří byli odpovědní za *polis*. Za její harmonický chod a ochranu před vnějšími nepřáteli. Pocty byly myšleny jako prosby za mír a ukončení války. Čím více se panovník zasloužil o *polis*, čím byly jeho činy výjimečnější, tím větších a uctivějších poct se mu dostávalo. Byly přiměřenou kompenzací, o jejíž míře ale vždy rozhodovala daná komunita. Nečinily z panovníka boha, ve smyslu obyvatele Olympu, ale ukazovaly, jak moc je vážený. Panovník nebyl viděn jako osobní bůh. Byl bohem co do počtu zásluh. Byl označován jako *theos*, panovník, přijímající kultovní pocty. Na druhou stranu i vzdávající pocty bohům – bozi si navzájem přinášeli obětiny. Dokonce i samotný Zeus přinášel jiným bohům oběti. Protože ani všichni bohové si nebyli rovnocenní. Měli různé schopnosti, dovednosti i sféry působnosti. Konstantní kvalitou byla jen jejich nesmrtelnost.

4.1 Héroové

Na počátku cesty ke zbožštění člověka byl snad kult héroů. Než se kolem nich začaly spřádat legendy, byly to žijící lidé, často králové, kteří se něčím významným zapsali do myslí lidí. Ti pak, aby zdůraznili důležitost a výjimečnost těchto činů, vytvořili mýty a kulty.

Hrdinou se nemohl stát obyčejný člověk. Mohl jím být pouze někdo, kdo zasahoval do běhu událostí. Svůj epiteton si musel zasloužit. Přestože jejich činy a pocty jim vzdávané byly božské, zůstávali (až na výjimky) lidmi. Byli jakýmsi mezistupněm mezi člověkem a bohem. Byli na půl cesty.¹⁹⁴ Bohové nebyli ponižování

¹⁹³ D. Fishwick, cit. dílo, s. 21-31.

¹⁹⁴ Tato skutečnost je v mýtech symbolicky naznačena tím, že jedním z jejich rodičů byl bůh.

na úroveň lidí, naopak lidé byli přibližováni k bohům, pozdvíhovali se na úroveň nebes.¹⁹⁵

Hrdinské mýty přetvořily člověka na zdánlivého boha tím, že mu propůjčily božské kvality. Rozdíly mezi lidmi a bohy byly především ve schopnostech – bozi uměli létat, byli neviditelní a nesmrtelní. Byli také větší, silnější, krásnější a chytřejší než lidé.¹⁹⁶

Podle Eliadeho je důležitým prvkem mýtů a legend héroova smrt. Právě ta ukazuje na jejich jedinečnost. Člověk se po smrti zařadil mezi skupinu předků, ale bůh nemohl zemřít. Hrdinové sice zemřeli, po smrti však nepřestávali jednat. Jejich těla měla mysticko-náboženskou moc a bývala proto pohřbívána uvnitř měst. Jejich hroby, *kenotafy*¹⁹⁷ a artefakty byly opatrovány po dlouhá staletí. Jejich činy byly inspirující pro ty, kteří chtěli přežít alespoň v paměti lidí.¹⁹⁸

Podle Sweeta kult héroů zdůrazňuje tendenci polyteistických kultur všech dob a národů ke zbožštění člověka.¹⁹⁹

První myšlenku zbožštění nacházíme u sumerského krále Gilgameše.²⁰⁰ Jeho matkou byla bohyně Ninsun. Bohové mu dali přítele Enkidua, se kterým vykonal mnoho hrdinských činů. Zabili také nebeského býka, a proto Enkidu onemocněl a zemřel. Gilgameš se zalekl smrti a vydal se hledat nesmrtelnost k Uta-napištimu, člověka, který přežil potopu světa. Ten mu dal rostlinu života. Když však Gilgameš odpočíval, ukradl mu ji had. A tak Gilgameš nesmrtelnost nenalezl (Epos o Gilgamešovi, I. – XII.). Byl mu ale určen královský osud. Stal se správcem podsvětí a byl připočten k Anunnakuům²⁰¹ (Bilgamesova smrt, I.). Dalším mytickým hrdinou byl sumerský král Etana, který vyletěl na orlu do nebes, kde se setkal s bohy a získal od nich rostlinu, která zachránila život jeho ženě.²⁰²

Pro své hrdinské a neobyčejné činy byli tyto hrdinové drženi v úctě, byli předměty kultů a byli spoluuctíváni s bohy. Skutečnost, že spojování hrdinů s božskými počty je v tomto období novinkou, vidí Louis Sweet v jejich zůstávání na zemi.

¹⁹⁵ R. A. Segal, Heroes. In *Encyklopedia of Religion*, s. 3956-3961.

¹⁹⁶ R. A. Segal, cit. dílo, s. 3956-3961.

¹⁹⁷ kenotaf – upomínkový náhrobní kámen na místě spojeném se zemřelým

¹⁹⁸ M. Eliade, *Dějiny náboženského myšlení I.*, s. 299.

¹⁹⁹ L. Sweet, cit. dílo, s. 39.

²⁰⁰ L. Sweet, cit. dílo, s. 16.

²⁰¹ Anunnakové – podzemní božstva

²⁰² P. Mat, <http://myty.info/view.php?cisloclanku=2007040023>, [online].

Pokud se objevovali na nebi, byli zde pouze návštěvníky, ale jejich působištěm byla země nebo podsvětí.²⁰³

To už neplatí v řecké mytologii. Ta se přímo hemží héroji, kteří konali neuvěřitelné činy obyčejným smrtelníkům nedosažitelné, a byli za ně často pozdviženi na nebesa. Kult héroů se tu do jisté míry shodoval s kultem mrtvých. Jeho projevy ale odpovídaly uctívání Olympských bohů. Héroové byli uctíváni na stejných oltářích s bohy a dělili se s nimi o oběti. Dělicí čára mezi bohy a héroji byla v Řecku velmi tenká.²⁰⁴ Často se stávalo, že nejen heroové byli vyzdviženi mezi bohy, ale i bohové sestoupili mezi lidi jako hrdinové. Nejznámější jsou zálety vládce bohů Dia, který přicházel na zem v rozličných podobách, aby tu zplodil polobožské syny. Syn Sparťanského krále Aristona byl vlastně synem heróa Astrabaka, který se vtělil do královského manžela.²⁰⁵

Orfeus byl synem krále Oiagra a Múzy Kalliopy. V Dionýsově chrámu byl knězem. Apollón mu věnoval lyru a samy Múzy ho na ni učily hrát. Po smrti manželky Euridiké ji odešel hledat do podsvětí, kde všechny okouznil svým vznešeným umem. Z podsvětí se ale nakonec vrátil sám.²⁰⁶ Pro tuto jedinečnou zkušenost mu bylo zasvěceno mystérium. Nemělo chrámy, ale bylo šířeno potulnými knězi. Hlavní myšlenkou byl koloběh duší, které se očišťují prostřednictvím obětí.²⁰⁷

Dioskúrové, bratři počatí z jedné matky, kteří měli různé otce, se narodili v jeden den. Otcem Kastora byl pozemský Thyndareós a otcem Polluka sám Zeus. Jejich matce, Lédě, bylo předpovězeno, že zemře pouze jeden její syn. Když Kastor zemřel, Pollux ho chtěl následovat. Aby se věštba vyplnila a přitom mohli být bratři spolu, rozhodl Zeus, že budou pobývat střídavě na nebi a v podsvětí. Stali se patrony a ochránci námořníků.²⁰⁸

Asklépios byl syn Apollóna a Korónis. Vychoval a naučil ho léčitelskému řemeslu kentaurov Cheirón. V chirurgii a léčitelství byl tak zběhlý, že je dodnes považován za zakladatele lékařství. Euippia, kentaurova dcera mu věštila, že se stane bohem, zemře a znovu se stane bohem. Jelikož křísil mrtvé, bral tak Hádovy poddané,

²⁰³ L. Sweet, cit. dílo, s. 16.

²⁰⁴ D. Fishwick, cit. dílo, s. 4.

²⁰⁵ L. Sweet, cit. dílo, s. 34.

²⁰⁶ R. Graves, Řecké mýty, s. 109-113.

²⁰⁷ R. Hošek, cit. dílo, s. 17.

²⁰⁸ R. Graves, cit. dílo, s. 248-253.

a Zeus ho na Hádovu stížnost usmrtil bleskem. Byl uctíván jako léčivý bůh a jeho neodmyslitelným společníkem se stal had, symbol znovuzrození.²⁰⁹

Velmi podobné jsou mýty třech héroů. Jedním byl Théseus, jehož otcem byl Poseidón. Zabil hrozného Mínotaura a zúčastnil se honu na kaledonského kance. Po perských válkách se stal národním hrdinou Athén. Jeho kult se však nikdy příliš nerozšířil.²¹⁰ Dalším byl Perseus, k jehož matce Danae se snesl Zeus coby zlatý déšť, aby s ní počal. Dospělý Perseus přemohl Medúsu a s pomocí její uříznuté hlavy nechal zkamenět své nepřátele. Podle legendy založil město Mykény.²¹¹ Nejvýznamnějším byl ale Héraklés, rovněž syn Diův, který byl vyzdvižen mezi Olympské bohy. Pro Dia byl dokonalý a po jeho narození odmítl plodit další polobožské potomky. Jeho smrtelné tělo odešlo do Tartaru, zatímco jeho nesmrtelný duch střeží Olympskou bránu.²¹² Mýty o Héraklovi vznikly patrně na pobřeží Afriky. Po jeho vzoru byly vyprávěny příběhy o hrdinech, kteří se proslavili stejnou statečností. (Tacitus, Letopisy, II. 60)

O hrdinech se dozvídáme především z děl antických básníků. Nejznámější jsou eposy Illias a Odyssea. Illias popisuje Trójskou válku, při níž se vyznamenalo svými činy mnoho bojovníků. Odyssea popisuje útrapy Istivého krále Odyssea, který u Tróje bojoval. Deset let bloudil po mořích i souších, než se navrátil zpět na svůj rodný ostrov Ithaku. Jeho příběh inspiroval Vergilia, který na přelomu letopočtu, píše svou Aeneidu. Ta vypráví příběh Aenea, který patřil k národu Trójanů. Jeho matkou byla bohyně Venus, která mu při putování vydatně pomáhala a vedla jeho kroky. Tento epos opěvuje římský národ, popisuje jeho založení a předpovídá mu zářnou budoucnost. Byl napsán za vlády císaře Augusta, aby rodinu Juliů spojil s mytickým zakladatelem a oprávnil ji převzít vládu nad římským světem na základě božské divinace.

„Po tři sta dlouhých let tam [v Albě Lonze] potom potrvá vláda,
pod žezlem trójských králů, až konečně královská kněžka,

Ília, stane se matkou a zrodí dvojčata z Marta.

(...) Romulus převezme národ a založí k Martově počtě

hradby a trójský lid svým jménem Římány nazve.

Těmto ni světových hranic ni časových nemíním klásti,

²⁰⁹ R. Graves, cit. dílo, s. 174-178.

²¹⁰ R. Graves, cit. dílo, s. 327-330.

²¹¹ R. Graves, cit. dílo, s. 239-247.

²¹² R. Graves, cit. dílo, s. 450-568.

bez konce dal jsem jim moc - (...) bohyně Iuno,
(...) se mnou chránití bude
Římany, vladaře světa a občany oděné v togu.
(...) Potom se narodí Caesar, ten Trójan z vzácného rodu,
jehož říše až k moři a pověst dosáhne k hvězdám,“
(Vergilius, Aeneis I. 272-287)

4.2 Starověké, antické a orientální kulty

Už starověcí vládci byli příjemci božských poct. Tento fenomén nebyl znám pouze v Malé Asii a severní Africe, ale i na Blízkém východě v povodí velkých řek, dále i v Číně a Japonsku.

Kolem roku 3000 př. n. l. v sumerských městech Lagash a Shirpurla byli jejich králové Entemena a Gudea považováni za bohy, bylo jim obětováno a jejich jména se objevují na tabulkách v souvislosti se zasvěcováním bohům. Byli zvaní *patesi*. Na tabulce z 21. stol. př. n. l. stojí, že král Abeshu „(...)ozdobil sochu Entamenovu pro jeho božství.“²¹³

Gimil Sin, který žil v polovině třetího tisíciletí př. n. l. byl zbožštěn za svého života a byl mu postaven chrám v jeho domovském Lagashi. Také Dungi z Uru ve 2. tisíciletí př. n. l. byl zbožštěn za života. Semitští králové Shargani-Sharri a Naram-Sin (kolem roku 2500 př. n. l.) psali svá jména s božským přívlastkem. Množství příkladů dokazuje, že zvyk zbožšťovat vládce za jejich života i po smrti byl ve starověku celkem běžný.²¹⁴

V Číně jsou předci považováni za neosobní božstva a významné osobnosti jsou zařazeni mezi zvláštní bohy. Velký civilizátor Fu Hi ze 3. tisíciletí př. n. l. byl jedním z nich, a zakladatelé dynastie Chow, Nung Shen a How Chi byli povýšeni na božstva zemědělství. Žijící císař byl předmětem kultu po celé Číně, byl všeobecným a všestranným božstvem.²¹⁵

²¹³ L. Sweet, cit. dílo, s. 17.

²¹⁴ L. Sweet, cit. dílo, s. 17.

²¹⁵ L. Sweet, cit. dílo, s. 21.

V Japonsku je deifikace císařů součástí šintó. S převzetím konfucianismu Japonci přijali od Číňanů i jejich koncept zbožštění císařů.²¹⁶

V Egyptě se status panovníka postupně vyvíjel od pouhého vstupu zesnulého panovníka do říše slunečního boha, přes božského sekretáře, po božského syna. Nakonec se stal bohem, dokonce nejvyšším bohem. Tato tradice započala někdy v první polovině 3. tisíciletí př. n. l., kdy byl egyptský panteismus ovlivněn tradicí kněží z Héliopole.²¹⁷

V starověkém Egyptě můžeme podle Sweeta vidět prapočátky dynastického kultu. V kodexu Yašt je psáno, že božská sláva králů nemůže být zadržena. Božství je zaručeno jedinečnou esencí – božskou kvalitou, která je předávána *ichor*²¹⁸. Ta panovníka spojuje s prvním člověkem, se svatými nesmrtelnými a samotným Zarathuštrou. Každý král je ztělesněním Ahury Mazdy. Jelikož bylo božství předáváno krví, incesty mezi členy královského rodu byly běžnou praxí, protože zabraňovaly mísení této božské krve.²¹⁹

Podle Fishwicka můžeme vidět počátky kultu až na konci 5. století př. n. l. v Řecku. V tomto období už byly řecké městské státy zcela soběstačné. Jediné, co potřebovaly, byla ochrana před ostatními Řeky a před Peršany. Tu jim poskytovali bohové. V klasickém Řecku nebyl nikdo, kdo by měl dostatečnou autoritu na sjednocení všech *poleis*, nikdo si netroufl, prohlásit se bohem. To se ovšem změnilo s příchodem politické nestability, zapříčiněné ztrátou autority města Delfy a jeho věštírny. Představení jednotlivých *polis* začali usilovat o sebezprosažení a získávali stále větší moc. Ta byla občas větší, než schopnosti vůdců ji kontrolovat. Stávali se z nich vládci jako v dřívějších dobách, kdy společnosti vládl všemocný monarcha. Monarcha byl zároveň knězem, vojevůdcem i soudcem. Objevil se kult panovníka, jehož moc poskytovala milost, za kterou se dříve prosil bůh. Když na jedinci, který byl tak mocný, závisely životy milionů poddaných, byl mu věnován kult jako vyjádření úcty a vděku. Navíc jeho činnost byla v praxi prospěšnější a očividnější než ta boží. Tato myšlenka vedla tak daleko, že panovník mohl boha nahradit. Podle Euhumera, bohové a bohyně jsou vlastně zemřelí vládci a dobrodinci.²²⁰

²¹⁶ L. Sweet, cit. dílo, s. 21.

²¹⁷ L. Sweet, cit. dílo, s. 22.

²¹⁸ ichor – božská krev

²¹⁹ L. Sweet, cit. dílo, s. 19.

²²⁰ D. Fishwick, cit. dílo, s. 6.

Postklasické období charakterizuje změna náboženského smýšlení. Na jedné straně stojí zintenzivnění náboženského cítění a osobní piety, které může nabývat až groteskních rozměrů, zatímco na straně druhé je zaznamenán rostoucí skepticismus vůči bohům. Podle Platóna se bohům nedá věřit, pokud jsou ochotni pomáhat jen za úplatu, podle Euhumera dokonce bohové žijí v *intermundiu*²²¹ a o náš svět se vůbec nezajímají.²²²

V tomto ovzduší se do popředí dostávají schopné osobnosti, jejichž pomoc je hmatatelná. Zdá se, že jediným vhodným způsobem, jak uctít člověka takového formátu, byl právě panovnický kult a *isotheoi timai*. Prvním velkým vůdcem byl vládce sámský Lysandros. Měl takovou moc, jako žádný Řek před ním. Další výraznou osobností byl Filip Makedonský. Ten zbudoval v roce 338 př. n. l. v Olympii chrám, kde byla vyobrazena jeho dynastie. Byl považován za boha.²²³ Ale nejmocnějším hellénistickým vládcem byl Alexandr Veliký (356 – 323 př. n. l.). Na počátku kultu byla Alexandrova návštěva Ammonova orákula v Siwě v roce 331 př. n. l.²²⁴ Je více než pravděpodobné, že kněz ho potvrdil coby syna Ammonova. V egyptském prostředí to totiž nebyla žádná zvláštnost, neboť každý faraon byl považován za syna slunečního božstva Amun Re. V řeckém světě byl Amun Re ztotožňován s Diem, takže Alexandr byl považován za syna Diova. A v této podobě se jeho kult spontánně rozšířil po provinciích jeho impéria v Malé Asii. Alexandr chtěl být bohem, ale nijak ke svému zbožštění nepodněcoval. Jeho kult Řekové vytvořili sami.²²⁵ Jak píše Claudius Aelianus, pohled Sparty na Alexandrův kult byl „chce-li být Alexandr bohem, pak ho nechte být bohem“. A podle Hyperida „nechte ho být synem Diovým a Poseidonovým také, pokud si to přeje“. Alexandr byl uctíván jako osvoboditel a zachránce před Peršanskou nadvládou. Alexandrův kult nikdy nenabyl oficiálního rázu a už vůbec nebyl myšlen jako kult dynastický.²²⁶

Dynastická forma kultu se objevila až u Diadochů, Alexandrových nástupců, kteří po jeho smrti převzali vládu v jednotlivých královstvích. Kult se rozšířil v dynastiích Seleukovců a Ptolemaiovců.

²²¹ intermundium – zászvěti, mezišvěti

²²² D. Fishwick, cit. dílo, s. 8.

²²³ To však znamená, že jeho syn Alexandr Veliký měl nárok na dědičné zbožštění a nemusel se domáhat dědictví egyptských faraonů. L. Sweet, cit. dílo, s. 35.

²²⁴ D. Fishwick, cit. dílo, s. 8.

²²⁵ D. Fishwick, cit. dílo, s. 10.

²²⁶ D. Fishwick, cit. dílo, s. 11.

Na začátku stál nejspíš státní kult, kdy král diktoval poddaným, čemu mají vzdávat úctu. Panovník si tak zajistil legitimitu své vlády, když pomocí kultu dokázal svou rodinnou příslušnost k zakladateli království. Tím také pozvedl svou moc do sakrální oblasti. Byl uctíván jako král, nezávisle na svých vlastnostech a kvalitách, byl univerzálním zachráncem a dobrodincem, byl bohem.²²⁷

V Ptolemaiovském Egyptě hrál významnou roli rodinný kult Ptolemaiovců, založený nejspíš Ptolemaiem I. Sotérem, který po Alexandrově smrti ustanovil jeho kult a prohlásil se za jeho syna. Ale za opravdového zakladatele Ptolemaiovského dynastického kultu můžeme pokládat až Ptolemaia II. Philadelphu. Po smrti Ptolemaia I. založil linii *Teós Sotér* a velkou slavnost Ptolemaieia, která obsahovala i *isotheoi timai*. Na Mendesské stéle je Ptolemaios II. popsán jako „Pán země, pán moci, Meri-amon-user-ka-ra, syn Reův, zplozený z jeho těla, který ho miluje, pán diadémů, Ptolemaios, nesmrtelný“.²²⁸ Záhy byla do kultu zahrnuta i Ptolemaiova manželka Berenice a kult získal název *Teoí Sotéres*. Po této události mohli být do kultu zařazeni i ostatní členové rodiny. Ptolemaios Philadelphus a jeho žena Arsinoe II. byli nazváni *Teoí Adelfoí* ještě za svého života, čímž změnili jeho zaměření. Kult se stal více politickým. Myšlenka zbožštění za života je totiž původně řecká a kult *Teoí Adelfoí* neměl s kultem *Teoí Sotéres* nic společného. Všichni členové Ptolemaiovské dynastie, kteří přišli po Ptolemaiu Philadelphovi byli zahrnuti do existujících kultů a nové si již nevytvářeli.²²⁹ Posledním členem Ptolemaiovské dynastie byl Cesarion, syn Caesara a Kleopatry VII.²³⁰

V Seleukovské Sýrii následovali egyptského příkladu, přestože tam byla situace poněkud odlišná. Seleukovská říše se skládala z jednotlivých *satrapií*, kterým vládli *satrapové*²³¹. Byla jen volně sdružená pod osobou krále. Říše nebyla jednotná ani národnostně. Kulty se objevovaly jen občanské a nepřesahovaly hranice města. Přesto zde za Antiocha III. zjevně existoval panovnický kult, který byl rozšířen do všech oblastí království. Do kultu byla zahrnuta i králova manželka, královna Laodice. Stejně jako měl král nejvyššího kněze, tak i královna měla nejvyšší kněžku. Kult nebyl centralizovaný, v každé provincii měl svou vlastní správu. Kromě státního kultu

²²⁷ D. Fishwick, cit. dílo, s. 13.

²²⁸ L. Sweet, cit. dílo, s. 27.

²²⁹ D. Fishwick, cit. dílo, s. 14-15.

²³⁰ L. Sweet, cit. dílo, s. 30.

²³¹ satrapa – místokrál; satrapie – oblast, kterou měl pod správou satrapa

nezávisle na něm existoval občanský kult Antiocha a Laodice. Tato koncepce je velice podobná císařskému kultu v Římě.²³²

Velmi málo je známo o státním kultu Attalidů v Pergamonu. Božské pocty byly udílány žijícím vládcům, především královnám, ale přívlastek *Theos* získali až po smrti. Monarcha místní kulty často financoval.²³³

Naopak nejlépe známým kultem je kult Antiocha I. v Kommagéné. Ten totiž na vrcholu Nemrud Dag nechal vytvořit nápisy ve formě monumentu. Ten měl být svědectvím jeho úcty všem bohům a jeho heroickým předkům. Antiochos se nechal nazývat *theos*, *dikaiós*²³⁴, *epifanés*, *Filoromaiós*²³⁵, *Filhellené*²³⁶. Jeho nároky ho vynášely na úroveň nejvyšších bohů. Říkal, že jeho nesmrtelná duše po smrti opustí tělo, vystoupá do nebe a usedne po boku Dia. Nechal si vytvořit sochu spolu se čtyřmi bohy, se kterými si třese pravicemi. Součástí Nemrud Dag je socha lva (obr. 10) zobrazující konstelaci hvězd nejspíše 7. července roku 62 př. n. l., kdy byl Antiochos I. korunován. Věřil, že byl toho dne svědkem své *katasterismós*, svého vlastního přivítání mezi hvězdy.²³⁷

V Římě samotném se za dob království považovali králové za osoby bližší bohům, než obyčejní lidé.²³⁸ Zejména to platí pro Servia Tullia, jehož socha prý seděla na trůně v chrámu bohyně Fortuny. (Ovidius, *Fasti*, VI. 597-619) K vládě nad římským lidem byl vyvolen věštbou. (Livius, I. 39) Za druhé punské války výrazně vzrostla pozice Scipia Africana, vojevůdce, který porazil Hannibala a zničil Kartágo. Je vylíčen jako miláček bohů. Jeho legenda se nápadně podobá úspěchu Alexandra Velikého, včetně jeho božského původu.²³⁹

Spontánní projevy úcty římského lidu významným osobnostem se začínají objevovat ve 2. století př. n. l. ve spojení s bratry Gracchy. Po jejich smrti jim dali lidé vysochat sochy a zasvětili jim místa, kde konali oběti a chodili se k nim modlit.²⁴⁰

²³² D. Fishwick, cit. dílo, s. 16.

²³³ D. Fishwick, cit. dílo, s. 18.

²³⁴ *dikaiós* – spravedlivý

²³⁵ *Filoromaiós* – milovník všeho římského

²³⁶ *Filhellené* – milovník všeho řeckého

²³⁷ D. Fishwick, cit. dílo, s. 18-20.

²³⁸ A. Chalupa, cit. dílo, s. 119.

²³⁹ A. Chalupa, cit. dílo, s. 121.

²⁴⁰ A. Chalupa, cit. dílo, s. 121.

Podobné pocty se dostalo praetoru Mariovi Gratidianovi, za měnovou reformu z roku 85 př. n. l. Jeho podobiznám bylo obětováno kadidlo. Také Gaius Marius měl tu čest, a to za odvrácení vpádu Teutonů a Cimbrů.²⁴¹

4.3 Teorie původu kultů

Je bláhové se domnívat, že fenomén deifikace lidí mohl vzniknout v jednom středisku pohanského uctívání a rozšířit se odtud po celém světě. Mnohem pravděpodobnější je spontánní zformování v různých oblastech. Tento fenomén se za domácí může pokládat v celé řadě kultur.²⁴² A tak přestože přímým předchůdcem císařského kultu v Římě bylo pravděpodobně Řecko (viz kap. 4.0.1), různí badatelé spatřují jeho kořeny ještě mnohem hlouběji (viz kap. 4.2). V předchozích kapitolách jsem se snažila uspořádat fenomény chronologicky, s důrazem na antické Řecko, abych teď mohla shrnout názory různých badatelů.

Duncan Fishwick se domnívá, že kořeny kultu římských císařů můžeme hledat v Řecku, v hellénistickém období. Pokládá otázku, proč by koneckonců nemohl být kult nabídnut člověku za jeho života, pokud je vyjádřením vděčnosti? Na druhou stranu mohou být těžko vzdávány stejné pocty žijícímu člověku, jako ty, které patří zesnulému. Podle Fishwicka se myšlenka kultického uctívání žijícího člověka objevila v Řecku, odkud byla později převzata helénistickými vládci. Ti později sestavili koncept tzv. dynastických kultů. Myšlenka, že tento model mohl pocházet z Ptolemaiovských nebo Seleukovských kultů je pro něj přinejmenším sporná.²⁴³

Podle Simona Price je helénistické období příhodné pro vznik panovnických kultů, jelikož za podmínku jejich nástupu považuje vznik autokratické moci, která pochází zvenčí, ale je vnímána jako řecká. Toto hledisko splňují Makedonci Filip II. a jeho syn Alexandr, řečený Veliký. Ačkoliv jim pocty rozhodně nebyly proti mysli, vznikly nejspíše spontánně, aniž by byly podněcovány či dokonce vynucovány.²⁴⁴

²⁴¹ A. Chalupa, cit. dílo, s. 121.

²⁴² L. Sweet, cit. dílo, s. 38.

²⁴³ D. Fishwick, cit. dílo, s. 5.

²⁴⁴ A. Chalupa, cit. dílo, s. 118.

V plné míře tyto požadavky splňovali vůči řeckému světu římscí císaři. V jejich době byly panovnické kultury běžnou tradicí a nevzbuzovaly podiv ani pohoršení.²⁴⁵

Bernadette Liou-Gille se domnívá, že předchůdcem císařského kultu byla divinizace zemřelých předků v domácím kultu, kdy se stávali *lares familiaris* či *divi manes*. Vzorem kultu se stal Romulus, který byl zbožštěn, uctíván a ztotožněn s Quirinem. Prvky této legendy se objevují v pozdějších pohřbech císařů a jejich *apotheose*.²⁴⁶

Podle Hopkinse můžeme vidět předobraz v Indické tradici *jain* za bohy považování právě a pouze jen jejich mistři a učitelé. Jejich idoly byly předmětem kultu v chrámech.²⁴⁷

Louise Sweeta jeho zjištění vedou k závěru, že do románského světa byl tento kult zaveden a asimilován z Řeckého a Orientálního prostředí, až zde nakonec zdomácněl a dosáhl největší slávy. Nikde jinde nebyl tak mocný, propracovaný a organizovaný na všech úrovních, jako právě v Římě. Tato míra systematičnosti je Římanům vlastní a dává tak přišedšímu kultu něco ze své vlastní podstaty.²⁴⁸ Ale proces zbožšťování lidí a císařů je podle Sweeta Římanům vlastní už od prvotních podob jejich náboženství. *Numina* byla všude a vším a zemřelí se stávali *Di Manes* a *divi parentum*²⁴⁹. *Genius patris familias* byl popisován jako mužskost přerostlá v božství. Předmětem deifikace byla idealizace vlastností a představ *patri familias*, byl identifikován se svým *Geniem* a stával se tak numinózní skutečností už za svého života.²⁵⁰ Kult císařů vyrostl v římském prostředí *de novo*, jako vlastní a spontánní hnutí, které bylo podpořeno a ovlivněno orientálními a řeckými vzory.²⁵¹

Podle Prellera byli Romulus a Remus *larové*²⁵² starého města na Palatinu. Díky množství mýtů, které jsou kolem Romula spleteny, stal se prvním římským hrdinou. A snaha o jeho pozdější identifikaci s Quirinem a Martem byla vlastně snahou o historizaci mýtů.²⁵³

²⁴⁵ A. Chalupa, cit. dílo, s. 119.

²⁴⁶ A. Chalupa, cit. dílo, s. 120.

²⁴⁷ L. Sweet, cit. dílo, s. 40.

²⁴⁸ L. Sweet, cit. dílo, s. 44.

²⁴⁹ *divi parentum* – bohové rodičů

²⁵⁰ L. Sweet, cit. dílo, s. 44-48.

²⁵¹ L. Sweet, cit. dílo, s. 81.

²⁵² *lares* – duchové, božstva

²⁵³ L. Sweet, cit. dílo, s. 50.

V Římě vznikl kult císařů jen díky skutečnosti, že zde existovali císaři, kteří se dali zbožštit.²⁵⁴ Podle doktora Sihlera je počátek divinizace u Homéra. Podle původního vydání Iliady je Héraklés překonán osudem, umírá a vstupuje do říše stínů. Ale v dnešní podobě Odyssey Héraklés přijímá místo mezi nesmrtelnými a za manželku přijímá bohyni. Ke změně konceptu tedy došlo mezi vytvořením původních textů a těch, které známe dnes. Také tu můžeme vidět, že myšlenka *apotheosy* je lépe přijatelná u heroů, kteří jsou svými činy neobyčejní. Podle doktora Sihlera je jediným rozdílem mezi lidmi a bohy nesmrtelnost a nevyvratitelný nárok na štěstí.²⁵⁵

Sihler tvrdí, že přízeň bohů heroům pro jejich povahu a činy je počátkem kultu heroů. Tento pozdní kult, který vznikl spontánně a byl velmi oblíbený, byl široce rozšířený a v mnoha ohledech měl spoustu společného s uctíváním bohů.²⁵⁶

²⁵⁴ L. Sweet, cit. dílo, s. 43.

²⁵⁵ L. Sweet, cit. dílo, s. 32.

²⁵⁶ L. Sweet, cit. dílo, s. 32.

Závěr

Na základě stanovené metodiky a zdrojů jsem dospěla k množství zajímavých skutečností. Práce nesplnila plně má očekávání, neboť dostupné zdroje se zabývají především kultem samotným a jeho původ jen nastiňují. Navíc se málokdo zabývá kultem obecně, každý autor si ke zkoumání vybírá konkrétní osoby či oblasti.

Jelikož má práce má pojednávat především o kořenech kultu římských císařů, vybrala jsem si k pojednání o kultu samotném jednotlivce a skutečnosti, které považuji za klíčové. A tak třebaže Gaius Iulius Caesar nebyl oficiálně římským císařem, co se týče jeho vlivu a událostí, které následovaly po jeho smrti, je v římském kultu císařů neopomenutelnou postavou (viz kap. 3.2). Octavian Augustus pak jako první císař, zakladatel Caesarova kultu, sám příjemce mnohých poct a strůjce bezpočtu změn, je rovněž pro téma nezastupitelný (viz kap. 3.3). Vzhledem k tomu, že kult byl podněcován činy uctívaných, pojednávám širěji i o jejich životech. O ostatních císařích, z důvodu rozsahu práce, se zmiňuji pouze v konkrétních případech zbožštění, či naopak zapomnění (viz kap. 3.4 a 3.5).

Klíčovým pro pochopení pojetí divinizace je smýšlení a prožívání Římanů. Byli to lidé, kteří viděli božskou esenci všude. Spíše než polyteisté to byli panteisté. Proto věnuji nemalou část práce dějinám, kultuře a náboženství antického Říma (kap. 1).

Některými otázkami, jako například, do jaké míry byli císaři považováni za skutečné bohy, se zabývám jen okrajově, protože vzhledem k pojetí římského náboženství mi nepřípadají relevantní.

Nakonec jsem nepoužila některé publikace z doporučené literatury, protože se mi místo nich dostaly do rukou knihy, které jsou podle mého názoru, pro téma přínosnější.

Svá zjištění bych shrnula asi takto:

Kult zbožštěných panovníků a vojevůdců má své počátky v kultu héroů, které můžeme nacházet už ve starověké Babylónii (viz kap. 4.1). Dále se šířil po Malé Asii a středomoří prostřednictvím kultu Alexandra Velikého a jeho nástupců v období hellénismu (viz kap. 4.2).

Co se týče kořenů kultu římských císařů, přikláním se k Duncanu Fishwickovi, že tento fenomén převzali Římané právě od Řeků. Je to vidět na systému poct *isotheoi timai* (viz kap. 4.0.1.), které jsou často totožné s poctami, které vzdávali svým císařům Římané. Kde se ovšem kult objevil poprvé a jestli ho Řekové převzali od jiné kultury, nebo u nich samovolně vznikl, není pro nedostatek pramenů možné zjistit. Zejména přihlédneme-li ke komplexnosti antického světa.

Ke zbožštění císařů a dalších osob docházelo kvůli jejich nesmírné moci. Ta byla pro tehdejší lidi nepochopitelná. A jediným způsobem, jak uctít člověka s takovou mocí bylo zasvěcení kultu.

Římští císaři by nikdy nezískali takovou moc, kdyby neměli autoritu plynoucí z božského titulu. Byl to začarovaný kruh. Tento titul udržoval říši ve stabilitě, pokud jej panovník výrazně nezneužíval (viz kap. 3.5).

BIBLIOGRAFIE

I. Primární literatura:

Augustus, Octavianus. *Res Gestae Divi Augusti*. In *O vlastním osudu*. Borecký, Bořivoj ed., 1. vyd. Praha: Odeon, 1973. 359 s.

Bilgamesova smrt. Přel. Blahoslav Hruška. In *Epos o Gilgamešovi*. 1. vyd. Praha: Lidové noviny, 2003. 410 s. ISBN: 80-7106-517-X.

Epos o Gilgamešovi. Přel. Lubor Matouš. 2. vyd. Praha: Mladá fronta, 1997. 152 s. ISBN 80-204-0281-0.

Livius, Titus. *Dějiny I*. Přel. Pavel Kucharský a Čestmír Vránek. 2. vyd. Praha: Svoboda, 1979. 502 s.

Suetonius, Gaius Tranquillus. *Životopisy dvanácti císařů*. 3. vyd. Praha: SNKLU, 1966. 368 s.

Tacitus, Publius Cornelius. *Letopisy*. Přel. Antonín Minařík. 3. přep. vyd. Praha: Svoboda, 1975. 554 s.

Vergilius, Publius Maro. *Aeneis*. 1. vyd. Praha: Svoboda, 1970. 428 s.

II. Sekundární literatura:

A: Monografie

Beard, Mary; North, John; Price, Simon. *Religions of Rome: Volume 1, A history*. 1. vyd. Cambridge: Cambridge University Press, 1998. 454 s. ISBN 0-521-31682-0.

Beard, Mary; North, John; Price, Simon. *Religions of Rome: Volume 2, A sourcebook*. 1. vyd. Cambridge: Cambridge University Press, 1998. 416 s. ISBN 0-521-45646-0.

Eliade, Mircea. *Dějiny náboženského myšlení I. Od doby kamenné po eleusinská mystéria*. 3. opravené vyd. Praha: Oikoymenh, 2008. 520 s. ISBN 978-80-7298-288-2.

Fishwick, Duncan. *Imperial Cult in the Latin West: Studies in the Ruler Cult of the Western Provinces of the Roman Empire*. 1. vyd. Leiden: Brill Academic Publishers, 2005. 400 s. ISBN-10: 9004153217.

Gradel, Ittai. *Emperor Worship and Roman Religion*. 1. vyd. Oxford: Clarendon Press, 2002. 398 s. ISBN-10: 0198152752.

Grant, Michael. *Dvanáct cízarů*. 1. vyd. Brno: BB art, 1998. 246 s. ISBN 80-86070-60-3.

Graves, Robert. *Řecké mýty*. 1. vyd. Praha: Levné knihy KMa, 2004. 744 s. ISBN 80-7309-153-4.

Hošek, Radislav. *Římské náboženství*. 1. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1986. 113 s.

Chalupa, Aleš. *Římské náboženství a příchod principátu: Změna, nebo kontinuita?* Disertační práce. Brno: Masarykova Univerzita, 2008. 165 s.

Rüpke, Jorg. *Náboženství Římanů*. 1. vyd. Praha: Vyšehrad, 2007. 344 s. ISBN 978-80-7021-807-5.

Sweet, Louis M. *Roman Emperor Worship*. Disertační práce. New York University, 1919. 152 s.

Zamarovský, Vojtěch. *Dějiny psané Římem*. 4. přep. vyd. Bratislava: PERFEKT, 2005. 267 s. ISBN 80-8046-297-6.

B: Články ve sbornících, seriálových publikacích, encyklopediích a na Internetu:

Dobiáš, Josef. *Vznik Augustova principátu*. In *Doba Augustova*. Praha: Společnost přátel antické kultury, 1933. Edice Přednášky a rozpravy Společnosti přátel antické kultury. 152 s.

Kapavík, Radim. „Odměny a vyznamenání v římské armádě“. *Válka*. [online], 2005-11-06 [citováno 2010-02-03]. URL: <http://www.valka.cz/clanek_11158.html>.

Lendering, Jona. „*Damnatio memoriae*“. *Livius.org*. [online], revize 2006-05-09 [citováno 2010-02-23].

URL: <http://www.livius.org/da-dd/damnatio/damnatio_memoriae.html>.

Mat, Pavel. „*Etana*“. *Mýty a skutečnost*. [online], aktualizováno 2008-05-15 [citováno 2010-01-25]. URL: <<http://myty.info/view.php?cislocclanku=2007040023>>.

Segal, R. A. „*Heroes*“. In *Encyklopedia of Religion*. ed. Lindsay Jones, 6. sv. 2. vyd. Detroit: Macmillan Reference USA, 2005. s. 3956-3961.

Zamarovský, Vojtěch. *Bohové a hrdinové antických bájí*. 1. vyd. Praha: Mladá fronta, 1965. 344 s.

Encyklopedie antiky. ed. Ludvík Svoboda. 2. vyd. Praha: Academia, 1974. 741 s.

Slovník antické kultury. Odborná revize Radislav Hošek. 1. vyd. Praha: Svoboda, 1974. 717 s.

Obrázková příloha

Soupis obrázků

- obr. 1 Mapa Římského impéria za císaře Trajána, kdy bylo nejrozšířenější
- obr. 2 Kapitolská vlčice, která odkojila Romula a Rema
- obr. 3 Mince zobrazující Caesara s půlměsícem a vavřínovým věncem
- obr. 4 Ara Pacis Augustae
- obr. 5 Gemma Augustae
- obr. 6 Claudiův hraniční kámen
- obr. 7 Apotheosa Antonia Pia
- obr. 8 Commodus jako Hercules
- obr. 9 Nápis v vymazaném jménem císaře Gety
- obr. 10 Reliéf z Nemrud Dag zobrazující konstelaci hvězd v době pozdvižení Antiocha I.

Zdroje obrázků uvedeny dle pořadí [online]

URL: <http://en.wikipedia.org/wiki/File:Roman_Empire_Map.png>

URL: <http://en.wikipedia.org/wiki/File:She-wolf_suckles_Romulus_and_Remus.jpg>

URL: <http://cs.wikipedia.org/wiki/Soubor:RSC_0022.jpg>

URL: <http://en.wikipedia.org/wiki/File:RomaAraPacis_ProcessioneSudParticolare.jpg>

URL: <http://en.wikipedia.org/wiki/File:Kunsthistorisches_Museum_Vienna_June_2006_031.png>

URL: <<http://www.flickr.com/photos/30219802@N00/2498240156/>>

URL: <http://en.wikipedia.org/wiki/File:Antonius_Pius_Column_Base.JPG>

URL: <http://en.wikipedia.org/wiki/File:Commodus_Musei_Capitolini_MC1120.jpg>

URL: <http://www.livius.org/a/holland/leiden/matilo_roomburg_damnatio_memoriae_rmo.JPG>

URL: <<http://horoscopicastrologyblog.com/wp-content/uploads/2008/12/lion-horoscope-at-nemrud-dag.jpg>>

[všechny obrázky staženy 2010-03-28]

obr. 1

obr. 2

obr. 3

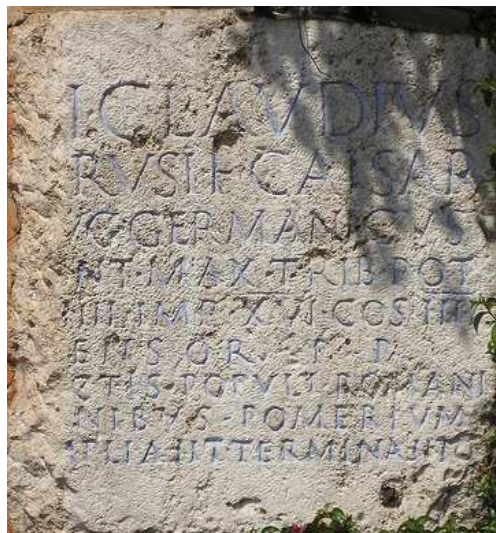
obr. 4

obr. 5

obr. 6

obr. 7

obr. 8

obr. 10

obr. 9

